

**Univerzita Karlova
Husitská teologická fakulta**

**Od Arnobia k Hypatii – kontroverze mezi pohany a křesťany v
3. až 5. století**

**From Arnobius to Hypatia: Controversion among Pagans and
Christians in the 3th - 5th Century**

Bakalářská práce

Vedoucí práce:
ThDr. Ladislava Říhová, Ph.D.

Autor:
Viktor Pípal

Praha 2018

Poděkování

Velmi rád bych poděkoval vedoucí této bakalářské práce Ladislavě Říhové, za vedení této práce a cenné rady ke zpracovávanému tématu.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem předkládanou bakalářskou práci „Od Arnobia k Hypatii – kontroverze mezi pohany a křesťany v 3. až 5. století“ vypracoval samostatně s použitím níže uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 3. května 2018

Podpis:

Anotace:

Cílem práce je zmapovat období transformace pohanského náboženského konceptu římského impéria v impérium křesťanské. Pozornost bude věnována filosofickým i teologickým aspektům této přeměny. Pojednávané období nebylo vybráno náhodně, jedná se totiž o čas, kdy křesťanství postupně získávalo převahu v helénismem ovlivněné společnosti. Výchozím bodem bádání bude období druhého století křesťanské existence jako doba postupné formace hlubšího vztahu státu a církve (v jejich pozitivním i negativním významu). Přes nesnáze spojené s konečnou hegemonií křesťanství v rámci římského impéria zmapuje autor postupně vznikající defenzivní pozici pohanských oponentů. Stranou zkoumání nezůstanou ani aspekty sociální, ekonomické, filosofické, politické.

Annotation:

The aim of the thesis is to map the period of the transformation of the pagan religious concepts of the Roman Empire into the Christian Empire. Attention will be paid to the philosophical and theological aspects of this transformation. The period under consideration was not chosen at random, since it was the time when Christianity gradually gained predominance in Hellenistic-influenced society. The starting point of the research will be the period of the second century of Christian history when there was a gradual formation of a deeper relationship between the state and the Church (in their positive and negative meaning). In spite of the difficulty associated with the final hegemony of Christianity within the Roman Empire, the author describes the gradually emerging defensive position of the pagan opponents. And further addresses social, economic, philosophical or political aspects of the matter.

Klíčová slova:

Křesťanství, pohanství, mytologie, kontroverze, římská říše, církevní dějiny, apologie, pronásledování, komparatistika, analýza.

Key words:

Christianity, paganism, mythology, controversy, Roman empire, history of the Church, apologetics, persecution, comparative literature, analysis.

Obsah

Obsah

Obsah	5
Úvod.....	8
1 Římský pantheon pohanských bohů v souvislosti se spisem Arnobiovým	10
1.2 Počátky křesťanské apologetiky a její předchůdci.....	13
1.3 První řecký apologeta – Justin Mučedník.....	14
1.4 První latinsky píšící apologeté – Minucius Felix a Tertullianus.....	15
1.4 První latinsky píšící apologeté – Minucius Felix a Tertullianus.....	15
1.4.1 Tertullianus a jeho Apologeticum.....	15
1.4.2 Minucius Felix a jeho Octavius	17
1.4.3 Stručný rozbor Minuciova Octavia	18
1.4.4 Stručná analýza vybraných motivů Octavia.....	21
1.4.5 Vliv pohanství na rané křesťanství	21
1.4.6 Vliv křesťanství na pozdní pohanství	22
1.4.7 Pronásledování křesťanů v druhé půli 3. století.....	24
2 Římský pokus o zavedení solárního monoteismu za Aureliána	25
2.1 Diokleciánův pokus o zavedení náboženského dualismu a nové pronásledování křesťanů.....	26
2.2 Arnobius ze Sikky – svědek zanikajícího světa pohanských bohů.....	27
3 Galeriová toleranční Serdický edikt a Konstantinův obrat	32
3.1 Milánský edikt Konstantinův a jeho vláda.....	32
3.2 Apologeta Lactantius na dvoře římských císařů	34
3.3 Křesťanství vs. ariánství za nástupců Konstantina I. Velikého	35
3.4 Krátkodobá renesance pohanství za Juliána Apostaty	36
3.5 Křesťanství na křižovatkách za následníků Juliána Apostaty.....	38
3.5.1 Gratianus Pontifex Maximus a Soluňský edikt tří císařů.....	39

3.5.2 Spor o oltář bohyně Vítězství mezi pohany a křesťany v Římě, a Symmachův kruh	41
3.5.3 Causa Priscillianus čili První poprava heretika a prohra sv. Martina	42
4 Theodosiovy protipohanské edikty a jejich následky	45
4.1 Vzpoura Eugeniova – poslední státem povolení pohané	46
4.2 Římská říše po Theodosiovi.....	47
4.3 Jan Zlatoústý a jeho spor s císařovnou.....	48
4.4 Úpadek Říma za císaře Honoria.....	48
4.5 Případ Hypatie.....	49
5. Reflexe problematiky	51
Závěr	53
Seznam použité literatury:	54
Abstract	60

Seznam zkratek

Adv. nat.	Adversus nationes
aj.	a jiné
ann.	zkratka lat. annus v názvech částí některých děl (zejm. Jeronýmovy kroniky)
apod.	a podobně
Apol.	Apologeticum (dílo Tertulliánovo)
atd.	a tak dále
Chron.	Chronicon (dílo Jeronýmovo)
De nat. deor.	De natura deorum (dílo Ciceronovo)
De vir. ill.	De viris illustribus (dílo Jeronýmovo)
Div. inst.	Divinae institutiones (dílo Lactantiovo)
Ep.	Epistula (užito výhradně k označení dopisů antických autorů)
etc.	et cetera
ibid.	tamtéž (ibidem)
introd.	úvod
Lact.	Lactantius
Min. Fel.	Minucius Felix
Oct.	Octavius (dílo Minuciovo)
s.	strana
stol.	století
vyd.	vydání

Úvod

Vztah mezi křesťany a pohany v Římské říši byl téměř od počátku složitý a konfliktní, zvláště mezi druhým a čtvrtým respektive pátým stoletím. Cílem této práce je především zmapování tohoto komplikovaného vztahu římské moci a křesťanského náboženství, a to především na základě svědectví vybraných dobových autorů – především pak takzvaných latinských apologetů.

V první části se pokusíme poodkrýt příčiny výše zmíněných kontroverzí. Nejprve budeme reflektovat pohanské náboženské kultury v imperiálním Římě v souvislosti se spisem *Adversus nationes (Proti pohanům)* Arnobia ze Sikky. Odtud přejdeme k prvním řeckým a latinským apologetům (Justin Mučedník, Tertullianus, aj.), přičemž se budeme širě věnovat významnému apologetickému spisu *Octavius* Minucia Felika. Poté nahlédneme vzájemné ovlivňování pohanských a křesťanských kultur. V druhé části si všimneme pokusu o zavedení pohanského monoteismu, a podíváme se blíže na pronásledování křesťanů od Decia po Diokleciána a Galeria. Druhou část ukončíme rozsáhlejším portrétem již výše zmíněného apologety Arnobia ze Sikky a jeho díla, které publikoval krátce před nástupem císaře Konstantina I. Velikého.

Třetí část začneme reflexí konstantinovského obratu a osobností jeho aktéra s přihlédnutím ke křesťanskému apologetovi Lactantiovi, žákovi Arnobia ze Sikky, jenž byl učitelem císařova syna Crispa, a k ariánství. Následně prozkoumáme zevrubněji období Juliana Apostaty s jeho (z křesťanského hlediska) zpátečnickými reformami. Pochopitelně neopomineme ani Apostatovy nástupce, jejich návrat k státní křesťanské politice, přes slábnoucí odpor pohanů nejen ze Symmachova okruhu. Zmíníme se rovněž o Soluňském ediktu tří císařů. Třetí část ukončíme hrdelním procesem s heretikem Priscillianem, jehož rozsudek se stal precedentem v procesech se všemi odpadlíky i pohany, na jehož základě povstala neblahá praxe inkvizice.

Ve čtvrté části se budeme soustředit na politiku císaře Theodosia I. Velikého, za jehož vlády docházelo ke stupňování tlaků na pohany, kteří byli de facto vytlačeni mimo zákon. Stranou našeho zájmu nezůstane ani poslední vzepětí pohanského vlivu za císaře Eugenia i jeho definitivní pád. Letmo nastíníme spor Jana Zlatoústého s císařovnou Eudoxií a celou práci ukončíme vyličením okolností vraždy pohanské filozofky Hypatie křesťanskými mnichy na objednávku patriarchy alexandrijského patriarchy Cyrila. To vše se zvláštním zřetelem k církevní kronice Socrata Scholastika a ke kronice pohana Zósima,

kteří popisují stejné období z odlišných pozic, přičemž pravděpodobně také oba žili ve stejné době.

1 Římský pantheon pohanských bohů v souvislosti se spisem Arnobiovým

Než přikročíme k popisu prvních křesťanských apologií a jejich autorů, pojďme si nejdříve stručně shrnout náboženství, vůči němuž se křesťanství muselo vymezit, pokusme se nahlédnout pod pokličku pohanství imperiálního Říma.

„Římané byli nábožensky velmi snášenliví, s některými dočasnými omezeními, zvláště u kultů orgiastických, dovolovali uctívání všech božstev, uznávaných poddanými národy, a mnohá převzali do kultu státního. Domnívali se, že si tak získají přízeň bohů porobených měst a národů. „Bohům neznámým“: těmi slovy označovali oltáře nezasvěcené určitému božstvu Řekové (srovnej Skutky apošt. 17,28), Římané na ně psali „bud' bohovi nebo bohyni.“¹

Římský pantheon bohů je tedy, jak vidíme, velmi bohatý a různorodý. Zdá se, že Římané měli bohy téměř pro všechno, snad jakákoli lidská vlastnost mohla být personifikována bohem. V základu můžeme božstva rozdělit na:

- a) dii indigetes neboli původní domorodá božstva;
- b) dii novensiles neboli božstva neřímská, ale Římany přejatá, doslova *bohové nově usazení*;
- c) sacra peregrina neboli božstva neřímská, přejatá však rozhodnutím římského senátu, doslova *svatí putující*;

Tyto skupiny bychom pak dále mohli dělit na různé podskupiny, např. na dii animalibus neboli bohy zvířat, jinak řečené penáty et cetera ad infinitum. Křesťanský apologeta Arnobius ze Sikky na počátku 4. století vydal svůj opus *Adversus nationes (Proti pohanům)*², v němž zvěčnil nepřeberné množství z tohoto katalogu pohanských božstev a bůžků, byť jen proto, aby s nimi mohl polemizovat a je kritizovat. Co se týče původních božstev, je třeba si uvědomit, že národem, který žil v Itálii před Římany a na počátku jejich kolonizace s nimi částečně splynul a částečně zanikl, byli Etruskové. Přestože se nám dochovaly etruské texty, nebyly většinou dosud rozluštěny, o jejich starodávných bozích tedy víme poměrně velmi málo. V Arnobiově díle nacházíme několik božstev etruského

¹ STIEBITZ, F.. Poznámky In: MINUCIUS FELIX, Markus. *Oktavius*. s. 103

² ŘÍHOVÁ, Ladislava. *Adversus nationes Arnobia ze Sikky a Octavius Minucia Felixe*. 1. vyd. L. Marek, 2017, 558 s. ISBN 978-80-87127-85-8.

původu, k nimž autor přišel pravděpodobně nepřímým převzetím z děl *De oraculo Apollonis clarii* a *De diis animalibus* staršího pohanského teologa Cornelia Labeona. Na rozdíl od Labeona však Arnobius píše o zbytečnosti třídění pohanských božstev na dobré a zlé a obětí pro ně, ať už krvavých či nekrvavých, zvířecích či lidských. Dle etruského autora Tageta, jehož vyprávění známe zlomkovitě z druhé či třetí ruky, docházelo u Etrusků i k lidským obětem. Velkou část božstev si Římané přinesli z řeckého Olympu, de facto je pouze přejmenovali.

Základní trojice římských bohů byla Jupiter (ztotožňovaný s Diem z řeckého kultu), Mars (taktéž obdoba řeckého Área) a Quirinus, což byl původní etruský bůh. Drobnou zajímavostí může být skutečnost, že římský občan sám sebe označoval slovem Quiris, jež má stejný slovní základ jako výše zmíněný etruský bůh. A dále slovo *quiris* znamená kopí, z čehož můžeme vyvozovat, že etruský bůh Quirinus pravděpodobně nebyl neozbrojeným dobrákem, sesílajícím lidem spásu. Z římského pantheonu můžeme zmínit ještě třeba boha Jana, jenž měl dvě tváře. Jednu tradičně vepředu a druhou netradičně vzadu. Symbolizoval tak počátek i konec. Také Janus je původně převzat z Řecka, kde figuroval jako Chronos, čili Pán času. Hojně rozšířen byl i kult Velké matky Kybelé, rovněž ten byl importován z Východu.

V chrámech pohanských božstev byl nejvyšším veleknězem Pontifex Maximus čili Rex Sacrorum neboli Král posvátného, jenž byl obklopen kněžským kolegiem patnácti flaminů. Funkci Pontifika Maxima zastával vždy vládce Říma. Oběť měla dle Maxe Ortnera tři části:

- a) legomenon čili mluvení, úvodní část, v níž, jak je patrné z názvu, se hovořilo;
- b) dromenon čili sám rituál tedy to, co se tam odehrávalo;
- c) deiknomenon čili symbol, smysl oběti, proč se to dělá;³

Tuto obětní praxi reflektuje i Arnobius v pasáži známé jako „řeč obětního býka“ (*Adv. nat. VII, 9, 1-7*):

„Hle, jestliže by nějaký býk nebo nějaké jiné zvíře, jež je zabíjeno kvůli usmíření s bohy a utišení jejich zloby, obdrželo lidský hlas a promluví těmito slovy: Tedy, ó Jove, či jakýkoli jiný bůh jsi, je lidské a správné, nebo lze pokládat za nějak spravedlivé, že když jiný zhřeší, já budu zabít a ty dovolíš, abys byl usmířován mou krví, ačkoli jsem tě nikdy neurazil, nikdy jsem ani vědomě, ani nevědomky neurazil tvé božství a majestát, jak víš,

---

³ ORTNER, Max. *Griechisch-römisches Religionsverständnis und Mysterienkulte als Bausteine der christlichen Religion*. Wien, 2009. 390 s. Inaugural – Dissertation. Religionswissenschaft. Referent Univ. Prof. DDr. Johann FIGL. s. 20.

jsem němé zvíře, které následuje prostě své přirozené pudy a neřídí se různými měnicími se mravy? (...) Jaký je tedy důvod toho, že je cizí zločin smýván mou krví a že můj život a nevinnost jsou pokládány za cizí bezprávi? Proto, že jsem bezcenné zvíře, že nemám rozum ani úsudek, jak prohlašují ti, kdo se nazývají lidmi, a divokostí předčí šelmy? Nestvořila a neutvořila i mě z týchž prvků tatáž přirozenost? Není to snad týž duch, který řídí je i mě? Nedýchám snad a nevidím podobným způsobem a nejsem obdařen i ostatními smysly?“⁴

Poměrně originální zvláštností Římanů byly proklínací či žehnací tabulky. Jednalo se o kovové destičky, které byly volně v prodeji. Kupec doplnil jméno toho, komu chtěl požehnat či koho chtěl proklít, a tabulku pak zakopal v blízkosti chrámu dotyčného božstva, po němž žádal tuto službu. Takováto praxe byla pochopitelně křesťanské teologii zcela vzdálena.

Římané sice preferovali polyteismus, konflikt s křesťanstvím však tkvěl v jejich teologii, která byla veskrze negativní. Uvažovali ve smyslu „od nás k Bohu“, dovozovali kosmogonii dle světa kolem sebe, jednalo se tedy o kosmický determinismus. Římané se v důsledku toho domnívali, že negativní chování lidí má vliv na působení božstev. V základech jejich mytologie byly příběhy, obsahující hrozby, které se jednoho dne vyplní. Toto proroctví hrozby například obsahuje i pověst o velmoži jménem Olus Vulcentanus, jenž žil za časů zakladatele Říma Romula a byl pohřben na vrchu Capitolu, který byl nazván podle něj (Capit je latinsky hlava, koncovka Olus je první část Vulcentanova jména). Ostatně o něm píše i Arnobius (Adv. nat. VI,7.1): „*Ale proč mluvit o těchto maličkostech? Kdo z lidí by nevěděl, že na císařském Kapitolu je hrob Ola Vulcentana? Kdo, říkám, by nevěděl, že se z kapitolských základů byla ne tak dávno vytažena lidská hlava, buď samotná, bez ostatních tělesných částí – jak říkají někteří – nebo se všemi údy a byla pohřbena?*“⁵

To, že Římané náhodně vykopali na Kapitolu hlavu výše zmíněného, bylo považováno za neblahé znamení. Proto ji zakopali zpět a na tom místě mu postavili chrám. Zároveň prorokovali, že až někdo znovu vykope jeho hlavu, Řím zanikne.

Římané byli v neustálém stresu z neblahých znamení a proroctví a permanentně obětovali různým božstvům, aby od sebe odvrátili katastrofy. Zjevení boha, teofanie, pro ně mohlo být jen negativní, neboť jejich božstvo umělo pouze trestat. Pokud se tedy projevilo, seslalo lidem pouze zkázu. Toto pojetí je v přímém protikladu s pozitivní křesťanskou teologií, jež naopak skrze božskou trojici hlásá lidem spásu. Římané navíc

⁴ ŘÍHOVÁ, Ladislava. *Adversus nationes Arnobia ze Sikky a Octavius Minucia Felixe*. s. 378.

⁵ ŘÍHOVÁ, Ladislava. *Adversus nationes Arnobia ze Sikky a Octavius Minucia Felixe*. s. 347.

nutili křesťany, aby obětovali jejich božstvům, ti to však odmítali. V očích Římanů tak byli viníky všech možných přírodních katastrof, a právě proto je bylo třeba ztrestat. Snad se Římané domnívali, že vyvražděním křesťanů přinesou oběť svým bohům, kteří jim sešlou déšť. Ostatně by to bylo přesně dle jejich utilitaristické filozofie: Do, ut des – Dávám, abys dal.

1.2 Počátky křesťanské apologetiky a její předchůdci

Apologia (původně řecky) obhajoba, tradiční útvar antické literatury (Plátónova Obrana Sókratova, Apuleiova Pro se magia atd.), byla to „*obrana před nespravedlivým nařčením*.“⁶ Apologeté, kteří jsou počítáni mezi církevní otce (jak označujeme křesťanské autory do r. 500), nevznikli pochopitelně z ničeho. Jejich předchůdci byli tzv. apoštolští otcové či otcové apoštolského věku (patres aevi apostolici – odtud název patristická literatura), což byli první křesťanští autoři, „*jejichž spisy nebyly zahrnuty do novozákonního kánonu*.“⁷

Primát mezi nimi drží římský biskup Klement se svým listem, napsaným církvi korintské, údajně dle tradice ještě na konci 1. století (kolem r. 96). Následuje jej antiochijský biskup Ignatios, jenž cestou do Říma r. 107 či 108 za císaře Traiana, kde byl státní mocí přiveden k bezživotí, napsal sedm listů církevním obcím, přičemž se svou nastávající rolí mučedníka byl dokonale smířen: „*Necht' jsem obětován... necht' se stanu kořistí šelem. Jejich prostřednictvím dosáhnu Boha. Já jsem boží obilí, necht' jsem semlet zuby šelem, abych se stal bílým chlebem Kristovým*.“⁸

Jeden Ignatiův list je adresován smyrenskému biskupu Polykarpovi, který „*jako mladík sedal u nohou apoštola Jana a znal též Ireneu z Lyonu*.“⁹ Také on podstoupil mučednickou smrt, a sice ve vysokém věku v druhé polovině druhého století. Zůstal nám po něm jeden list. Mezi apoštolské otce dále patří nám neznámí autoři spisů *Didaché* a *Pastýř Hermův*, stejně tak Papias z Hierapole, autor nedochovaného díla *Výklad slov Páně*, které jen v úryvcích citují Ireneus a Eusebios z Caesareje. Jelikož všichni výše zmínění žili v době, kdy v civilizovaném řecko-římském světě převládala řečtina, jsou jejich spisy psány právě tímto jazykem stejně jako *Nový zákon*, jehož kánon byl tehdy teprve v plenkách. Latina sice již tou dobou vládla světu, ovšem nikoli tomu církevnímu.

⁶ ŠUBRT, Jiří. *Římská literatura*. Praha: OIKOYMENH, 2005. 502 s. ISBN 80-7298-095-5.

⁷ LANE, Tony. *Dějiny křesťanského myšlení*. 1. vyd. Praha: Návrat domů, 1996. 286 s. 80-85495-47-X.

⁸ RENDINA, Claudio. *Příběhy papežů. Dějiny a Tajemství. Životopisy 265 římských papežů*. Praha: Volvox Globator, 2005, 1. vyd. 714 s. ISBN 80-7207-574-8.

⁹ LANE, Tony. *Dějiny křesťanského myšlení*. 1. vyd. Praha: Návrat domů, 1996. 286 s. 80-85495-47-X.

Jako ilustrace dobové nálady i situace v rané církvi výše zmíněné epochy mohou posloužit dva významní apologeté. Justin mučedník, jako reprezentant apologetiky řecké, a jeho jen o několik desetiletí mladší latinští souputníci Tertullianus a Minucius Felix.

1.3 První řecký apologeta – Justin Mučedník

Také Justin pocházel z řeckojazyčného prostředí. Po klikatých životních cestách, kdy zkoušel studovat u řeckých filozofů, aniž by byl jejich učením vnitřně osloven, zakotvil v křesťanství, o němž rovněž hovořil jako o filozofii. „Justin také vypráví, jaký dojem na něj udělala neohroženost, s níž křesťané podstupovali mučednictví.“¹⁰ Nutno dodat, že kolem roku 165 měl možnost sám podstoupit mučednickou smrt v Římě za císaře Marka Aurelia, odtud tedy jeho přízvisko Mučedník (řecky Μάρτυρας). Ještě předtím však pilně učil a hledal spojnice mezi řeckou filozofií, křesťanstvím a židovstvím.

Vrcholem jeho tvorby jsou však apologetické spisy z padesátých let druhého století *První a Druhá obrana*, adresované římskému císaři Antoniovi Piovi a senátu. V nich hájí a propaguje křesťanství, přičemž ztotožňuje logos¹¹ řeckých filozofů s Ježíšem Kristem a rozhodně se staví proti pohanství, což ho nakonec stálo život. Na Justina navazoval další Řek Ireneus, jenž se stal biskupem v galském Lugdunu (dnešním Lyonu). Ireneus byl brilantním a velmi významným teologem své doby, ovšem více než apologetou byl tím, kdo sám útočil, a sice hlavně na gnostiky ve svém díle *Proti bludným naukám (Adversus haeresis)*, které se dochovalo pouze v latinském překladu. Rovněž i on se stal mučedníkem.

---

¹⁰ LANE, Tony. Dějiny křesťanského myšlení. 1. vyd. Praha: Návrat domů, 1996. s. 14.

¹¹ Pojem logos uvedl do filosofie Hérakleitos z Efesu, který jím mnil společný řád vesmíru, jež člověk myšlením pouze odhaluje a odkrývá. Vše se děje dle logu (zlomek B 1), vše konáme a myslíme díky účasti na tomto společném logu (B 2). Logos jako společný rozum se může postavit proti mýtu, který původně znamenal také vyprávění, a Sókratés staví logos, založený na skutečném poznání, proti účelové řeči (logu) sofistů. Pro Platóna je logos v úzkém vztahu k matematice, která se také nemění, na ničem nezávisí a nepomíjí. Pro stoiky je logos sjednocující rozumový princip celého Vesmíru, z něhož každá činnost vychází. Jako „semínko“ (*logos spermatikos*) je přítomen ve všech živých bytostech. Pro Aristotela je *logos* rozumná řeč, argument či důkaz a v tomto smyslu předmět logiky. Logos je i hlavní charakteristika člověka, což je „živočich, mající logos“. Tuto důležitou definici přeložil Cicero do latiny jako *animal rationale* („živočich vybavený rozumem“), čímž ovlivnil celou tradici západního racionalismu. Někteří novoplatónici mu ale připisovali božskou povahu zosobněné Moudrosti. V této podobě přišlo slovo logos do helénistického židovství (Filón Alexandrijský), do řeckého překladu Bible a do Nového zákona. Ježíš jako Boží Syn je jediným sdělením, „slovem“ i moudrostí, jehož prostřednictvím Bůh tvoří svět a skrze něj se světu dává poznat. Na tento specifický význam Božího Slova jako druhé božské osoby a vtěleného Slova, které se účastnilo Stvoření i spásy, navazuje teologický význam slova *logos*..

1.4 První latinsky píšící apologeté – Minucius Felix a Tertullianus

Kdo byl nejstarší latinsky píšící apologeta – Minucius Felix anebo Tertullianus? Názory teologů na tento problém se v různých dobách liší. Jak tvrdí G. B. Conte: „*Otázka, který z nich byl starší, je téměř neřešitelná: z Tertullianova života známe mnoho událostí a jejich chronologii můžeme smysluplně rekonstruovat. U Minucia Felika je naopak všechno nejisté a důvody, na nichž se zakládají názory, že je více či méně mladší než Tertullianus, jsou převážně subjektivní a ambivalentní nebo se dají vykládat různě – podle názoru, jaký ten který badatel zastává.*“¹² Faktem ovšem zůstává, že od Minucia Felika se nám bohužel dochoval pouze jeden jediný spis, a sice *Octavius*. A přesto, že je to dílo vsutku zásadní, dejme však nejprve slovo Tertullianovi, tvůrci latinské křesťanské terminologie, neboť z hlediska množství dochovaných textů mu Minucius Felix nemůže konkurovat.

1.4 První latinsky píšící apologeté – Minucius Felix a Tertullianus

Kdo byl nejstarší latinsky píšící apologeta – Minucius Felix anebo Tertullianus? Názory teologů na tento problém se v různých dobách liší. Jak tvrdí G. B. Conte: „*Otázka, který z nich byl starší, je téměř neřešitelná: z Tertullianova života známe mnoho událostí a jejich chronologii můžeme smysluplně rekonstruovat. U Minucia Felika je naopak všechno nejisté a důvody, na nichž se zakládají názory, že je více či méně mladší než Tertullianus, jsou převážně subjektivní a ambivalentní nebo se dají vykládat různě – podle názoru, jaký ten který badatel zastává.*“¹³ Faktem ovšem zůstává, že od Minucia Felika se nám bohužel dochoval pouze jeden jediný spis, a sice *Octavius*. A přesto, že je to dílo vsutku zásadní, dejme nejprve slovo Tertullianovi, tvůrci latinské křesťanské terminologie, neboť z hlediska množství dochované literatury mu Minucius Felix nemůže konkurovat.

1.4.1 Tertullianus a jeho *Apologeticum*

V prvních stoletích po Kristu „*Řím ztratil svou pozici, mnoho dobrých latinsky píšících autorů se rodí v Severní Africe.*“¹⁴ Mezi takové autory patří například Apuleius¹⁵,

---

¹² CONTE, G.B. *Dějiny římské literatury*. Praha: KLP, 2003. 790 s. ISBN 80-85917-87-4.

¹³ CONTE, G.B. *Dějiny římské literatury*. Praha: KLP, 2003. 790 s. ISBN 80-85917-87-4.

¹⁴ ŠUBRT, Jiří. *Římská literatura*. Praha: OIKOYMENH, 2005. s. 351.

¹⁵ Lucius Apuleius Platonicus, narozen v africké Madaure kolem roku 125. Vystudovaný rétor a gramatik. Věnoval se filozofii a vědním oborům. Známy svým románem *Proměny neboli Zlatý osel*. V Římě byl obviněn z magie, jež se trestala smrtí. Z procesu vyšel očištěn, zachovala se nám z něj jeho *Apologie (Vlastní obhajoba proti nařčení z čarodějnictví)*. In: *Encyklopedie antiky*. 1. vyd. Praha: Academia, 1973, 741 s.

Minucius Felix¹⁶, či papež sv. Viktor I.¹⁷ (189–199), za jehož pontifikátu se prvně v úředním styku poprvé používá latina, sv. Cyprian¹⁸,

Arnobius ze Sikky¹⁹, sv. Augustinus²⁰ aj. Tak i Quintus Septimius Florens Tertullianus, jak se jmenoval celým jménem, se narodil v severoafrickém Kartágu v půlce 2. století v pohanské rodině. Vystudoval rétoriku, právo a řečtinu. Poté přesídlil do Říma, kde se kolem r. 195 oženil s křesťankou, čímž došlo k jeho obrácení na víru, načež se hned pustil do díla s razancí sobě vlastní. „*Polemiky vedl proti pohanům i proti křesťanům, kteří nesdíleli jeho zásady. Mezi nejznámějšími spisy se uvádějí Ad martyras (Mučedníkům), povzbuzení pro skupinu vězněných křesťanů v očekávání mučednictví, dále Ad nationes (Pohanům), Apologeticum (Obrana), a De testimonio animae (O svědectví duše) – všechny tři byly sepsány r. 197 n. l. na obranu křesťanství před útoky pohanů.*“²¹

Tertullianus zjevně razil heslo, že nejlepší obranou je útok, jak to ostatně poznal ve své advokátní praxi. Proto napsal *Apologeticum* ve stylu obhajovací řeči křesťanů před soudem, „*v němž by se ukázala převaha tohoto náboženství nad pohanstvím. Využívá právní postup retorsio criminis - obvinění proti obžalovanému (křesťanům) se obrátí proti žalobci (pohanům), často za použití vlastních argumentů protistrany.*“²² V jeho „*Obraně*“ se lze mimo jiné dočíst toto: „*Rozlije-li se Tiber za městské hradby, nezavlaží-li Nil pole, nedá-li nebe vláhu, je-li zemětřesení, nastal-li hlad a mor, ihned vykřikují: 'Pust'te na křesťany lva!' Jeden lev na tolik lidí?*“²³

Jak již bylo výše řečeno, Tertullianus vytvořil latině celou křesťanskou terminologii včetně pojmu Trinitas. Rovněž se stihl stát knězem. V manželství byl pravděpodobně nespokojen, alespoň „*zatvrzelá démonizace všeho ženského a přesvědčení, že žena je nejnebezpečnějším nástrojem Satanovým*“²⁴, kteréžto názory hlásal, tomu nasvědčují.

---

¹⁶ Marcus Minucius Felix, pro podrobnější informace vizte následující kapitulu této práce.

¹⁷ Papež sv. Viktor I., přesné datum ani místo jeho narození není známo. In: *Encyklopedie antiky*. 1. vyd. Praha: Academia, 1973

¹⁸ Svatý Cyprian, pro podrobnější informace vizte kapitolu 1.4.5. této práce Vliv křesťanství na pozdní pohanství.

¹⁹ Arnobius ze Sikky, pro podrobnější informace vizte kapitolu 2.2. této práce Arnobius ze Sikky - apologeta a svědek zanikajícího světa pohanských bohů. In: *Encyklopedie antiky*. 1. vyd. Praha: Academia, 1973.

²⁰ Aurelius Augustinus, narozen 13.11.354 v Thagaste. Tzv. „učitel Západu“, jeden z nejvýznamnějších raně křesťanských theologů. Biskup v Hippo Regio. Autor děl *De civitate Dei (O obci boží)*, *Confessiones (Vyznání)*, *De doctrina Christina (O křesťanském učení)* aj. In: *Encyklopedie antiky*. 1. vyd. Praha: Academia, 1973.

²¹ CONTE, G.B. *Dějiny římské literatury*. Praha: KLP, 2003. s. 535.

²² ŠUBRT, Jiří. *Římská literatura*. Praha: OIKOYMENH, 2005. s. 359.

²³ LANE, Tony. *Dějiny křesťanského myšlení*. 1. vyd. Praha: Návrat domů, 1996. s. 19.

²⁴ CONTE, G.B. *Dějiny římské literatury*. Praha: KLP, 2003. s. 535.

Kvůli své nesnášenlivé povaze a agresivní dikci a pro svou přísnou až extrémní askezi, kterou vyžadoval i od ostatních se roku 213 přidal k heretické sektě montanistů. Roku 217 se dokonce přihlásil k prvnímu vzdoropapeži Hippolytovi²⁵, na jehož podporu napsal spis *O počestnosti (De pudicitia)*, v němž takto napadl tehdejšího právoplatného papeže Kalixta I. za to, že byl shovívavý vůči nevěstkám a hříšníkům, kteří se veřejně oddali pokání: „*Nejvyšší velekněz, biskup biskupů, odpouští cizoložníkům a chlípíkům. A kde bude vyvěšen tento liberální edikt? Na dveře nevěstinců, kde žijí prostitutky? Ale ne! Vystaví se v kostele, panenská nevěsto Kristova!*“²⁶

S trochou nadsázky se tak dá říci, že „Otec latinské teologie“, jak bývá Tertullianus také někdy přezdíván, byl k stáru papežštější než papež. Takto nelidsky přísnému Tertullianovi nebyli později dost dobří ani montanisté, a proto si nakonec založil svou vlastní sektu tertullianistů²⁷, v níž také pravděpodobně dožil v poměrně vysokém věku. Poslední zpráva o něm pochází z roku 220.

1.4.2 Minucius Felix a jeho Octavius

Dle českého překladatele Ferdinanda Stiebitze je Minuciovův *Octavius* nejstarší latinsky psanou apologií, vzniknuvší asi v letech 175–180, což v úvodu protektorátního vydání knihy zdůvodňuje tím, že Lactantius jmenuje Minucia mezi apologety na prvním místě.

Co člověk, to názor, co teolog, to teze. Zda má či nemá F. Stiebitz pravdu jistě nevíme a asi ani nebudeme vědět. Podobně nejisté jsou i informace, jež máme o životě Marka Minucia Felika. Stejně jako Tertullianus pocházel prý i on ze Severní Afriky. Narodil se v druhém století asi v Cirtě, rodišti řečníka Frontona. Jisté je, že působil v Římě, v němž se proslavil jakožto advokát a řečník, a dříve či později konvertoval od pohanství ke křesťanství. Psát započal po roce 160. Zachovalo se jen jedno jeho dílo, a sice právě *Octavius*, napsaný ciceronským stylem. Svatý Jeroným uvádí ještě další jeho spis *O osudu neboli proti astronomům*, které však dosud nebylo nalezeno. Rovněž *Octavius*, jenž byl ve své době, jak tvrdí F. Stiebitz v úvodu jeho překladu, trhákem (ovlivnil např. i sv.

---

²⁵ Svatý Hippolytus Římský, narozen asi 170. Byl žákem Irene z Lyonu. Autor mnoha významných theologických spisů (např. *Apoštolská tradice*). Kvůli odpouštění sexuálních hříchů vystoupil r. 217 proti stávajícímu papeži Kalixtovi I. a konzervativním křídlem kardinálů byl zvolen prvním vzdoropapežem. Roku 235 poslán do vyhnanství na Sardinii, kde zemřel. Po smrti bylo jeho schizma zapomenuto a on sám svatořečen. In: *Encyklopedie antiky*. 1. vyd. Praha: Academia, 1973,

²⁶ RENDINA, Claudio. *Příběhy papežů. Dějiny a Tajemství. Životopisy 265 římských papežů* .s. 41.

²⁷ Poslední zprávy o sektě tertullianistů máme z roku 388, kdy působili v Kartágu a v Římě. Co však tehdy, více než 150 let po smrti Tertulliana, měli společného s ideály zakladatele jejich sekty nám není známo.

Augustina), časem zapadl, a byl znovuobjeven teprve v šestnáctém století, přičemž byl zpočátku považován za dosud ztracenou osmou část spisu *Adversus nationes (Proti pohanům)* od významného apologety z přelomu třetího a čtvrtého století Arnobia, jenž byl mimochodem výše zmíněným Lactantiovým učitelem.

Vraťme se však do doby vzniku Minuciova díla. Zatímco Tertullianus na pohany útočil a psal záměrně obhroublým stylem, Minucius Felix byl spisovatelem delikátním a jeho styl byl básnicky květnatý, neboť se obracel na vzdělané pohany, proto citoval klasické autory. Vycházel hodně z Ciceróna a Seneky, ba byl dokonce přezdíván křesťanským Senekou. Odkazů na Bibli se naopak zdržoval, protože jazyk, kterým byla napsána, byl mezi vyšší a vládnoucí vrstvou pohanů považován za primitivní.

Apologický spis *Octavius* se odehrává na pobřeží v Ostii, jež byla tehdy přístavním městem metropolitního Říma, mezi třemi přáteli: pohanem Caeciliem Natalem, křesťanem Octaviem Januariem a samotným Minuciem Felixem, který zde vystupuje pod svým prvním jménem Marcus, a jenž byl již tou dobou rovněž křesťanem. Octavius i Marcus (tedy Minucius Felix) vystupují v textu jakožto povoláním právníci. Je tedy možné, že spis byl inspirován skutečnou příhodou a skutečnými protagonisty s nezměněnými jmény, přestože to nemůžeme dokázat. Každopádně text působí velmi sugestivně.

Oč v něm jde? Velmi stručně řečeno s G. B. Contem: „*Octavius kárá Caecilia kvůli poctě, již vzdal soše boha Sarápida, Caecilius navrhuje, aby obě strany předložily své argumenty a aby byl Minucius (Marcus) jmenován v této při rozhodčím. Avšak poté, co byly předneseny dvě řeči, Caeciliova proti křesťanství a Octaviova v jeho prospěch, již není třeba rozhodčího, neboť Caecilius připustí, že byl poražen.*“²⁸

Vzhledem k tomu, že dialog *Octavius* obsahuje řadu pozoruhodných a autentických informací jak o pohanských náboženstvích, tak o názorech pohanů na rané křesťanství, pojďme se mu podívat na zoubek poněkud hlouběji.

1.4.3 Stručný rozbor Minuciova Octavia

Svou strukturou připomíná *Octavius* soudní proces: dialog je rozdělen na dvě řeči soků ve víře a mezivstup „soudce“ Marca. Jakožto uražená strana začíná svou řeč Caecilius a sice apologií pohanských náboženství. V úvodu mimo jiné pronese větu: „...není nikterak těžké objasniti, že je všechno ve věcech lidských pochybné, nejisté a vratké a že je

---

²⁸ CONTE, G.B. *Dějiny římské literatury*. Praha: KLP, 2003. s. 537.

všechno spíše pravděpodobné než pravdivé.“²⁹ Dle autora českého překladu spisu Ferdinanda Stiebitze byl Caecilius probabilista.³⁰

Caecilius pak přechází k výčtu věstců, věštíren a věštných znamení jako jsou auspicia, auguria a signa. V poznámce Ferdinanda Stiebitze se dočteme, že za věštná znamení byly považovány některé nebeské jevy, hlavně let ptáků (odkud a kam letí atp.)³¹ Křesťany pak Caecilius přirovnává paradoxně k ateistům (sic!) jako byl filosof Theodoros Kyrénský či agnostikům, k nimž se řadil sofista Protágora³², anebo k blasfemikům, jakým byl lyrický básník Diagoras Mélský, jenž se vysmíval eleusinským mystériím, přičemž všichni tři výše zmínění byli pro tyto své postoje vyobcováni z Athén. Křesťané se u Caecilia dostávají do této společnosti pro své popírání polyteismu, na němž byl tehdejší náboženský de facto velmi tolerantní svět postaven. Jediným náboženským pravidlem doby bylo: Věř si, v jaké bohy chceš, ale hlavně nepopírej bohy druhého! Přičemž právě toto pravidlo či příkázání křesťané porušovali a právě tím byli trnem v oku ostatním.

V Caeciliově proslovu nechybí pochopitelně obsáhlý výčet tehdejšího panteonu starých bohů a příkladů z dějin Říma včetně lidských obětí či sebeobětí, kdy se bohové přiklonili či odklonili od jeho obyvatel. Poté následuje výčet údajných křesťanských lapsů, a bohapustých nemravností, jež mají konat při tajných nočních obřadech a které mají být důkazem, že křesťané jsou vraždící, krvesmilnou a kanibalskou lůzou.³³ (Mimo jiné zde totiž píše o eucharistii jako o ritu, při němž je zavražděno nemluvně, které je pak společně křesťany snědeno). Mezi prohřešky křesťanů Caecilius dále vypočítává uctívání genitálií jejich představených a kněží a uctívání kříže, což byl pro Římany prokletý předmět

---

²⁹ MINUCIUS FELIX, Markus. *Oktavius*. 1. vyd. Praha: Kuncíř, 1940. 130 s.

³⁰ „Caecilius se v celém svém výkladu jeví skeptikem či spíše probabilistou, přívržencem tzv. nové akademie: soudil, že člověku lze poznati nikoli samu pravdu, nýbrž jen pravděpodobnost, to, co lze uznávati (probare) jako pravdu (tzv. probabilismus). I Cicero byl v nauce o poznání probabilista, v jeho spise *De deorum natura* vykládá akademik G. Aurelius Kotta, že je nesnadné říci něco určitého o podstatě bohů. Odtud čerpal Minucius.“ STIEBITZ, F. Poznámky In: MINUCIUS FELIX, Markus. *Oktavius*. s. 100,101.

³¹ „...anebo zobání posvátných kuřat (padalo-li jim zrní ze zobáku, nechtěla-li žrát, bylo to pokládáno za zlé znamení). Věřilo se, že kdo jich nedbá, vydává se hněvu bohů a že ho stihne nezdár.“³¹ STIEBITZ, F. Poznámky In: MINUCIUS FELIX, Markus. *Oktavius*. s. 104,105.

³² „O bozích nemohu říci, ani že jsou, ani že nejsou.“ In: STIEBITZ, F. Poznámky In: MINUCIUS FELIX, Markus. *Oktavius*. s. 105.

³³ Nechybí např. křesťanské uctívání oslí hlavy, o němž se v poznámce Ferdinanda Stiebitze dočteme: „Tato pomluva je dosvědčena i monumentálně. Ve zbytcích císařského paláce na Palatinu je zachováno na stěně jedné jizby grafitto, představující osla na kříži a před ním modlící se postavu. K tomu je řecky připsáno: 'Alexamneos uctívá boha.' Je spravedlivé poznamenati, že se některé z pomluv, šířených o křesťanech, a to právě ty nejstrašnější, zakládaly na bohapustých obřadech některých kacířských sekt, jak dosvědčuje svatý Epifanos ve svém spise *proti heretikům*.“ In: STIEBITZ, F. Poznámky In: MINUCIUS FELIX, Markus. *Oktavius*. s. 107.

vyhrazený pouze nejhorším zločincům. Dále cituje Caecilius rétora Frontona z Cirty, jenž píše, že se křesťané na shromáždění, když zhasne světlo, přivázané k rozdováděnému psovi, věnují gruppen sexu a swingers party. Svou řeč Caecilius končí označením vzkříšení a idey křesťanství vůbec i obětování života za něj za čirý nesmysl.

Následuje krátké intermezzo, v němž se Marcus snaží poněkud zchladit rozdováděného a již vítězně se cítícího Caecilia. Pak ovšem počíná svou řeč Octavius a vrací úder i s úroky. Hned v úvodu smete ze stolu Caeciliův probabilismus jistotou vědomí existence jediného Boha. Bere za svědky staré řecké filosofy, o jejichž učení je známo, že v nich figuroval jediný bůh, byť třeba panteistický, tedy Thaléta Milétského, Anaximena, Diogena z Apollonie a celou řadu dalších, de facto srovnává křesťanství s antickou filosofií a nalézá mezi nimi řadu analogií. Poté přichází s argumentem historika Euheméra, jenž tvrdil, že slavní smrtelníci se po smrti stali nesmrtelnými bohy, respektive byli lidmi zbožštěni. Uvádí zde třeba zakladatele Říma Romula, jenž podle pověsti známé z Livia zjevil se Proklovi a prohlásil, že je přijat mezi bohy a má být uctíván pod jménem Quirinus.

Octavius ani potom neustává v palbě a celou antickou mytologii odkazuje do říše báčorek. Poté si bere na paškál sochy bohů, přičemž jeho argumentace připomíná staré Izraelity, kteří si nesměli podle příkázání vyrobit žádnou sošku boha a klanět se jí: *„Kdy se tedy konečně bůh stává bohem? Hle, jest lit, vyráběn, dlabán – ještě to není bůh. Hle jest zaléván olovem, sestavován, vzpřimován – a stále to ještě není bůh. Hle jest zdoben, zasvěcován, vzýván modlitbou: teď je to konečně bůh, když mu člověk dal to určení a zasvětil ho.“*³⁴

Ani věštění a pohanské obřady nezůstanou ušetřeny tvrdé Octaviovy kritiky. Je sice schopen uznat jistou sílu pohanských bohů, kterou však nepřipisuje jim, nýbrž nečistým duchům a veskrze slabým démonům, kteří si zabydlují na jejich sochách a kteří matou pohany a našeptávají jim špatnosti o křesťanech. Dále kritizuje potraty pohanských žen a zacházení s narozením dítětem, které bývá často odloženo či pohozeno napospas osudu. Kritizuje kultury lidských obětí a také endogamii, hojně rozšířenou v některých částech impéria, kdy se mezi sebou žení bratr a sestra apod. Dojde také na pohřeb do země, který Octavius upřednostňuje před pohanským spálením. Po celou dobu zároveň s výčtem špatných mravů pohanů uvádí Octavius dobré mravy křesťanů. Až nakonec přejde k chvále

---

³⁴ K tomuto však Ferdinand Stiebitz v poznámce: *„V celém tomto výkladě o sochách pohanských bohů není Octavius podle našeho citění spravedlivý. Stejně by bylo možno zavrhovati naše uctívání soch a obrazů svatých.“* In: STIEBITZ, F. Poznámky. In: MINUCIUS FELIX, Markus. *Oktavius*. s. 120.

křesťanské víry a jejich vyznavačů, kteří jsou ochotni pro ni položit život: „*Jak krásná to podívaná pro Boha, když se křesťan utkává s bolestí, když se podujímá boje proti hrozbám, trestům hrdelním a mukám.*“³⁵

Tímto triumfem Octavius skončí svou řeč. Marcus nemusí klání rozsoudit, neboť pohan Caecilius ve frenetickém nadšení se prohlašuje křesťanem. V závěru se tak tři přátelé vydávají na zpáteční cestu v nejlepší náladě a křesťanské svornosti.

1.4.4 Stručná analýza vybraných motivů Octavia

V *Octaviovi* tedy zaznívají nejvýznamnější uzlové body sporu mezi pohanstvím a křesťanstvím své doby. Jedná se hlavně o pohanský polyteismus včetně jeho kultů a obřadů (bakchanálie, mystéria apod.), názory řeckých filozofů na problematiku víry (od agnostických přes ateistické k panteistickým, až po euhemérismus), a vybrané motivy křesťanských ritů (mše včetně křtu³⁶ aj.). Minucius Felix v *Octaviovi* cituje i Flavia Josefa a ohledně Židů tvrdí toto: „*Hned poznáš, že si tento svůj osud zavínili vlastní špatností a že se nepříhodilo nic, co by jim nebylo bývalo předpověděno, setrvají-li ve své zpučnosti. Pak pochopíš, že oni dříve sami opustili Boha, než Bůh opustil je, a že neupadli, jak bezbožně říkáš, v zajetí se svým Bohem, ale byli od Boha vydáni jakožto odpadlíci od Zákona.*“³⁷

1.4.5 Vliv pohanství na rané křesťanství

Většina latinských církevních otců konvertovala ke křesťanství až v dospělosti, tudíž byli od kolébky ovlivněni pohanskými kulturními tradicemi, prosáklými helénismem. Mnoho z nich také před svým obratem (a i po něm) působilo v pozicích učitelů rétoriky a právníků. Tak i Minucius „*Převzal prostě hlavní typické motivy řecké apologetiky, ale – a to je významné – zabarvil svou apologii římsky. Tak zahájil nové období křesťanské apologetiky, jež se rozvíjelo v západní, latinské části římské říše.*“³⁸

---

³⁵ MINUCIUS FELIX, Markus. *Oktavius*. s. 91.

³⁶ Od Caecilia na adresu křesťanů mj. zazní: „*Dále jest právě tak zatracení hodno jako známo vyprávění o tom, jak zasvěcují své nováčky. Nemluvně pokryté špaldou, aby byli oklamáni lidé nedosti opatrní, jest předkládáno tomu, kdo jest zasvěcován. Nováček jest nahrnutou špaldou zlákan, jako by měl do ní neškodně bodati, a to nemluvně jest jeho skrytými a tajnými ranami usmrcováno. A jeho krev – jaký to zločin! – oni lačně lízají, jeho údy si jako o závod rozdílají, tou obětí se sbratřují, tímto spoluvědomím zločinu se zavazují k vzájemnému mlčení. Takové obřady jsou hnusnější než jakákoli svatokrádež!*“ In: MINUCIUS FELIX, Markus. *Oktavius*. s. 30 a 31.

³⁷ MINUCIUS FELIX, Markus. *Oktavius*. s. 85.

³⁸ STIEBITZ, F. Poznámky. In: MINUCIUS FELIX, Markus. *Oktavius*. s. 99.

V knize *Pohané a křesťané ve věku úzkosti* vypočítává E. R. Dodds, co všechno převzali křesťané od pohanů, a že toho není málo. Namátkou monoteismus v podobě tzv. Boha filosofů, jenž fungoval u Řeků stovky let před Kristem. Pojem askeze pochází z řeckého slova ἄσκησις³⁹, jež označuje cvičení. Asketické tradice můžeme najít i v jiných kulturách než křesťanské. Uvedme například therapy od jezera Mare, či novopythagorejce. Ale i Židé měli eremitskou tradici (viz Eliáš, Jan Křtitel, esséni v Palestině aj.). Pohanský poustevník je znám jeden: Sostratos z Parnasu. Pohané měli i média a věštce, tzv. vates absque templo – proroky bez chrámu. Mediaci prováděli theurgové, jejichž biblí byly *Chaldejské věštby*. Aellius Aristides si vedl „nočník“ – zápisy snů každou noc, v nichž se mu zdálo o bohu lékařství Asklépiovi. Napsal o tom Svaté nauky. „*Představují první a jedinou náboženskou autobiografii, kterou nám pohanský svět zanechal. Aristides dostal od Asklépia ve snu zprávu: ty jediný jsi (jsi vyvolený).*“⁴⁰

Dá se tedy říci, že křesťané si „pouze“ nechali patentovat zlepšováky na to, co už tu vlastně dávno existovalo. „*Řecká filosofie usnadnila křesťanství boj proti pohanství mnohostrannou kritikou populárních i vědeckých představ o bohu a světě. Této kritiky hojně využili ze stanoviska křesťanství řečtí apologeti, zejména sv. Justin, navázavše i na apologetiku židovskou, a přidali k ní důvody ryze křesťanské.*“⁴¹

1.4.6 Vliv křesťanství na pozdní pohanství

Jak vidíme z předcházející kapitoly, interakce pohanství a křesťanství se odehrávaly zejména v teologicko-intelektuálních rovinách, ale nejen v nich, k čemuž doplňuje G.B. Conte: „*Křesťanství se rychle šířilo ve všech oblastech impéria a během 3. stol. n. l. se stalo rozhodným elementem v rovnováze sil. Zrodilo se z největší části jako městské náboženství nižších vrstev (zejména vrstev orientálních, nebo vůbec obyvatel hlavního města) a teď už má stoupence ve všech politických vrstvách. Zvláště v Římě se mu podařilo získat mnoho žen z bohatých a urozených rodin, které zabezpečí vydatné dary, ale rovněž publikum a prestiž dokonce i z vyšších společenských tříd.*“⁴²

V této době se na scéně objevuje svatý Cyprián, celým jménem Thascius Caecilius Cyprianus. Také on byl nejdříve pohanským učitelem rétoriky. Ke křesťanství konvertoval až r. 246 a záhy se stal biskupem v Kartágu. Žil v nelehké době. Musel se potýkat na jedné

³⁹ LIDDELL, Henry, George, SCOTT, Robert. A Greek-English Lexicon. 9. ed. Oxford : H. S. Jones, 1925–1940.

⁴⁰ DODDS, E.R. *Pohané a křesťané ve věku úzkosti*. Praha: Rezek, 1997. 179 s. 80-86027-08-2.

⁴¹ STIEBITZ, F. Poznámky. In: MINUCIUS FELIX, Markus. *Oktavius*. s. 99.

⁴² CONTE, G.B. *Dějiny římské literatury*. Praha: KLP, 2003..s. 529.

straně s donatovskými heretiky, proti nimž napsal spis *Ad Donatum (Donatovi)*, a na druhé straně s pronásledováním církve státní mocí. Křesťanské církvi se totiž v půlce třetího století podařilo zaujmout nejvyšší římské úřady na nejvyšší míru, a to včetně imperátorů. Pochopitelně se nejednalo o nijak lichotivý zájem, spíše o zájem likvidační. Odmítání křesťanů klanět se římskému kultu přimělo nového císaře Decia⁴³, aby hned po svém nástupu na trůn r. 249 vyhlásil systematické pronásledování křesťanů. Kromě toho se však také soustředil na to, „*aby semknul pohanské duchovní síly na podporu svého režimu připraveného k dalším bojům, což mu vyneslo titul 'Obnovitel kultů', jak odhalil nedávno objevený nápis. Protože však polytheismus začínal ztrácet oblibu nebo měnil svůj charakter, bylo třeba, aby v popředí stáli spíše divi, zbožnění římské vládcové z dřívějších dob, než bohové olympští. Téměř v každém ročním období císařství se razily mince s hlavou jednoho nebo i více těchto panovníků. Decius, jako jeden z řady bojovných podunajských císařů, věřil a prosazoval, že Roma aeterna přetrvá na věky, a svou imponující sérii mincí s portréty dřívějších zbožněných vládců dával v těžké době vnější i vnitřní krize najevo svou snahu semknout šiky a podpořit vlasteneckou tradici.*“⁴⁴

Decius se domníval, že v době, kdy slábne pohanská víra, křesťané podřívají její autoritu svým zatvrdelým postojem neobětovat státnímu kultu. Tato autorita však byla životně propojena s existencí Římské říše, alespoň dle Decia, který: „*Nenařizoval křesťanům, aby se vzdali své víry, ale netrpěl, aby se někdo odmítl účastnit společných veřejných obřadů. Značný počet křesťanů – muži i ženy – však rezolutně odmítli uposlechnout a byli popraveni.*“⁴⁵

Ti, kteří uposlechlí a obětovali římskému kultu, se však často chtěli vrátit do řad křesťanů, což vyvolávalo debatu, zda je přijmout zpět či nikoli. Kromě toho, že biskupu Cypriánovi šlo o život a několikrát byl nucen uprchnout z Kartága, musel následně zaujmout postoj i k této otázce, kterou řeší v ve spise *De lapsis (O odpadlých)*. Roku 258 se stal obětí pronásledování i Cyprián. To už bylo v době císaře Valeriana.

---

⁴³*Gaius Messius Quintus Traianus Decius* (patrně 200/201 Budalia u Sirmia v Dolní Panonii – první polovina června 251 u Abrittu), byl římský císař panující v letech 249–251, od roku 250 spolu se svými syny Deciem mladším a Hostilianem. Decius bývá někdy řazen k tzv. ilyrským císařům, schopným vojevůdcům a organizátorům, s jejichž pomocí se impériu podařilo překonat strukturální krizi ve 3. století. In: *Encyklopedie antiky*. 1. vyd. Praha: Academia, 1973.

⁴⁴ GRANT, Michael. *Římské císařové: Životopisy vládců císařského Říma v letech 31 př. Kr. – 476 po Kr.* 1. vyd. Praha: BB/art s.r.o., 2006. 431 s. ISBN 80-7341-918-1.

⁴⁵ GRANT, Michael. *Římské císařové: Životopisy vládců císařského Říma v letech 31 př. Kr. – 476 po Kr.* s. 192–194.

1.4.7 Pronásledování křesťanů v druhé půli 3. století

Pronásledování křesťanů státní mocí pokračovalo i za Deciových nástupců Trebonia Galla v letech 251–3 a Valeriana v letech 253–60, jenž vydal dva další protikřesťanské výnosy. „První, ze srpna roku 257, poroučel vyšším křesťanským kněžím, aby obětovali státním bohům, i když jim nezakazoval uctívat v soukromí Ježíše Krista.“⁴⁶ V tomto případě by se tedy mohlo říci „Nihil novi sub sole“, jenže: „Druhý, ostřejší výnos, vznikl následujícího roku na východě a byl rozeslán senátem jednotlivým místodržícím v provinciích: ten postihoval duchovenstvo trestem smrti. Mezi význačnými křesťany, kteří se tak stali mučedníky, byl papež Xystus (Sixtus) II. a sv. Vavřinec – upálený v Římě – a sv. Cyprián, popravený v Kartágu. Výnos dále nařizoval pokutovat i křesťanské laiky, zvláště pak senátory a příslušníky jezdeckého stavu, jejichž majetek byl konfiskován, kdežto nájemci císařských velkostatků, kteří tuto víru vyznávali, byli odsuzováni k práci v dolech.“⁴⁷

Zklidnění této vyhrocené situace se křesťané dočkali za Valerianova syna císaře Galliena v letech 260–68, jenž měl rád řeckou filozofii.⁴⁸

---

⁴⁶ GRANT, Michael. *Římsí císařové: Životopisy vládců císařského Říma v letech 31 př. Kr. – 476 po Kr.* s. 205.

⁴⁷ GRANT, Michael. *Římsí císařové: Životopisy vládců císařského Říma v letech 31 př. Kr. – 476 po Kr.* s. 205.

⁴⁸ „Právě Gallienus povzbudil ve velkém neoplatonistovi Plotinovi naději na založení státu filozofů v Kampánii. A třebaže se tak oddaně hlásil k pohanským intelektuálním podnětům, Gallienus se rozhodl, že nebude pokračovat v otcově bojovném tažení proti křesťanům, a by si naklonil jejich východní komunity v postoji proti Šápurovi.“ GRANT, Michael. *Římsí císařové: Životopisy vládců císařského Říma v letech 31 př. Kr. – 476 po Kr.* s. 205.

2 Římský pokus o zavedení solárního monoteismu za Aureliána

Po násilné smrti císaře Galiena pronásledování křesťanů na nějakou dobu ustalo. Tak tomu bylo i za císaře Aureliana v letech 270 až 275. Ten se pokusil o monoteistickou reformu dosud polyteistického Říma, „*když založil bohatě dotovaný kult Nepřemožitelného Slunce (Sol Invictus) a obdařil božstvo v hlavním městě nádherným chrámem a snovým sborem kněží vytvořeným podle vzoru starobylých kněžských kolegií. Jeho zrození se mělo slavit 25. prosince (datum nakonec zdědilo od solárního kultu křesťanství a změnilo je na Boží hod vánoční).*“⁴⁹

Myšlenka na zavedení kultu slunce nebyla nová. Prvně se o to pokusil již císař Heliogabalus (Elagabalus), jenž pocházel ze Sýrie, a který jej zavedl již v letech své vlády 218 až 222. Císař ve své rodné zemi už jako čtrnáctiletý „*zastával dědičné postavení kněze slunečního boha El-Gabala v Emese (představitele nejvyššího semitského božstva Ela).*“⁵⁰

Heliogabalus však udělal tu chybu, že chtěl kultem slunce nahradit všechna ostatní římská náboženství, protože byl také brzy zavražděn a kult slunce v Římě upadl na půl století v zapomnění. „*Aurelianus však neměl v úmyslu staré obřady předků zvrátit, ale rozšířit, takže nyní stálo v čele panteonu Slunce s nápisem 'Pán římského císařství' (SOL DOMINVS IMPERII ROMANI) a Aurelianus jako jeho kněz. Kult Slunce byl nyní oficiálně zaveden i v armádě a jeho symboly připojeny k vojenským odznakům.*“⁵¹

Přestože za Aureliana byl kult slunce přijat hladce, zavražděním císaře se situace opět změnila. Za jeho nástupce Tacita⁵² „*stále se ještě objevuje bůh slunce jako ochránce císařských vojsk se zdviženou rukou, aby požehnal bohyni označené jako Božská prozřetelnost (Providentia Deorum), která tříme dvě korouhve. Celkem však se klade mnohem větší důraz na starobylé božské ochránce Říma, zvláště pak na bohyni Roma Aeterna (věčný Řím).*“⁵³

---

⁴⁹ GRANT, Michael. *Římští císařové: Životopisy vládců císařského Říma v letech 31 př. Kr. – 476 po Kr.* s. 228.

⁵⁰ GRANT, Michael. *Římští císařové: Životopisy vládců císařského Říma v letech 31 př. Kr. – 476 po Kr.* s. 159.

⁵¹ GRANT, Michael. *Římští císařové: Životopisy vládců císařského Říma v letech 31 př. Kr. – 476 po Kr.* s. 228.

⁵² Marcus Claudius Tacitus (kolem 200 – červenec 276 Tyana) byl římský císař vládnoucí v letech 275-276. Byl posledním panovníkem ve 3. století, při jehož volbě hrál jistou roli senát. Jeho řazení k vojenským císařům platí proto jen zčásti. In: *Encyklopedie antiky*. 1. vyd. Praha: Academia, 1973.

⁵³ GRANT, Michael. *Římští císařové: Životopisy vládců císařského Říma v letech 31 př. Kr. – 476 po Kr.* s. 231.

Tedy ani Aureliánem učiněný pokus o zavedení solárního monoteismu v říši římské se nezdařil, byť kult slunce dozníval ještě v počátcích vlády Konstantina I. Velikého, než došlo ke konstantinovskému obratu.

2.1 Diokleciánův pokus o zavedení náboženského dualismu a nové pronásledování křesťanů

Roku 284 se římským císařem stal původně voják z Dalmácie Dioklecián, jenž svým spoluvládce učinil Maxima, a o devět let později změnil do té doby fungující duální systém vlády dvou císařů na tzv. tetrarchii „*Tento způsob vlády předpokládal společné vládnutí dvou Augustů a dvou Caesarů. Těmi se opět stali muži podunajského původu Constantius I., mladší vladař přidělený Maximianovi (na Západě) a Galerius v podobném postavení sloužící Diokleciánovi (na Východě).*“⁵⁴

Jak vyplývá z pozoruhodného článku Harolda Mattinglyho, také císař Dioklecián se snažil o náboženskou reformu pohanství, a sice návratem k tradičnímu, nejlepšímu a největšímu bohu Říma jménem Jupiter. Jeho spoluvládce Maximinius měl za boha Herkula. Jak tvrdí H. Mattingly císařové sami se za bohy nepovažovali, ale mysleli si, že v sobě nesou ducha dvou bohů. Byly raženy mince, na nichž se byli stylizováni do bohů (Iovi Augg.). Dioklecián chtěl říši sjednotit v jednom náboženství, ale vadily mu v tom disidentské menšiny, hlavně křesťanská církev. Vztah Jova (otce) a Herkula (syna) měl být podobný vztahu Boha Otce a Syna u křesťanů. Dle Mattinglyho je možné, že se tímto dualismem chtěl Dioklecián přiblížit křesťanům (trinitologie s Duchem svatým v té době nebyla patrně do hloubky rozpracována). „*Jestliže Kristus byl určitě podržěn Otci, jeho vztah k němu byl velmi blízký vztahu Herkula k Jovovi. (...) Křesťanství odmítlo přijmout Jova a Herkula jako přiměřené výrazy Boha Otce a Božího Syna.*“⁵⁵

Přestože Diokleciánova manželka Prisca byla sama křesťankou, císař se i se svým Caesarem Galeriem rozhodli k novému pronásledování křesťanů: „*Jako nikdy dosud se cílem velkého pronásledování, zahájeného roku 303, stalo úplné vyhlazení křesťanství, boj na život a na smrt mezi starým a novým pořádkem. První Diocletianův výnos sledující tento záměr zakazoval veškeré bohoslužebné shromažďování křesťanů a nařizoval, aby*

---

⁵⁴ GRANT, Michael. *Římsští císařové: Životopisy vládců císařského Říma v letech 31 př. Kr. – 476 po Kr.* s. 245.

⁵⁵ MATTINGLY, Harold. Jovius and Hercules In: *The Harvard Theological Review* Vol. 45, No. 2. Cambridge University Press, 1952. 131–134 s. Dostupné z URL: <http://www.jstor.org/stable/1508641>.

všechny jejich kostely a svaté knihy byly zničeny. Další dva edikty pak ve východních provinciích přikazovaly zatýkání kněží, nebudou-li obětovat pohanským božstvům. Konečně v roce 304 čtvrté prohlášení rozšířilo platnost předchozích tří výnosů na všechny křesťany.⁵⁶

2.2 Arnobius ze Sikky – svědek zanikajícího světa pohanských bohů

Začátkem 4. století krize pohanství vrcholí, zatímco křesťanství je na vzestupu, a to i přes Diokleciánovo pronásledování. Někdy v této době se objevuje významný křesťanský apologeta Arnobius ze Sikky⁵⁷, jenž nám ve svém díle podává unikátní svědectví z první ruky o kontroverzích mezi negativní teologií pohanů a pozitivní teologií křesťanů.

O Arnobiovi ze Sikky dále víme, že byl římským občanem a učitelem rétoriky (dle francouzského historika Jean-Noela Roberta byl Arnobius dokonce nejvýznamnějším spisovatelem a autorem proslovů své doby!⁵⁸). Jeho žákem byl Lactantius, jenž je autorem díla *De natura deorum* (*O přirozenosti bohů*). Arnobius byl tedy člověk vzdělaný, znal a vládl několika jazyky. Jeho dílo obsahuje celkem 7 knih, pravděpodobně jich však vzniklo víc. Údajně je napsal, aby dokázal místnímu křesťanskému biskupovi, že on sám je opravdový křesťan, neboť biskup mu to nevěřil.

Hned v úvodní knize *Adversus nationes* Arnobius popisuje, jakým způsobem byli pronásledováni křesťané po vydání prvního ediktu římského císaře Diokleciána, tedy po 23. únoru 303. Do Arnobiovy vlasti se dostal o několik málo měsíců později. Každopádně již 19. května toho roku proběhl pogrom na křesťany ve městě Cirta. Arnobius na celou situaci pronásledování reaguje těmito slovy (*Adv. nat. I,26.1*): „*Ptám se, zda toto (následování Krista) je onen troufalý a strašlivý zločin, kvůli kterému do nás nejvyšší nebešťané zapichují ostny svého hněvu a rozhořčení, kvůli kterému vy sami, když (vás) přepadne lítá touha, nám berete majetek, vyháníte nás z domovů, žádáte hrdelní tresty,*

⁵⁶ GRANT, Michael. *Římští císařové: Životopisy vládců císařského Říma v letech 31 př. Kr. – 476 po Kr.* s. 251.

⁵⁷ „*Arnobius se narodil kolem poloviny 3. stol. v Africe, ve městě Sicca Veneria. Byl učitelem ve svém rodišti, ke křesťanství konvertoval spíše později, v posledních letech 3. stol. Zemřel v dosti pokročilém věku kolem r. 327. Sedmidílná dílo Adversus nationes (Proti pohanům) bylo sepsáno po Diokleciánově pronásledování, jež je zde zmíněno, ale ještě před Milánským ediktem, tedy pravděpodobně mezi r. 305 a 310. První dvě knihy vykládají křesťanské učení a odmítají obžaloby, jimiž se křesťanství kladly za vinu nedávné pohromy státu. Knihy III-V pojednávají o teologických naukách polyteismu, jež pak potírají poslední dvě knihy.*“ In: CONTE, G.B. *Dějiny římské literatury*. Praha: KLP, 2003.

⁵⁸ ROBERT, Jean-Noel. *Řím 753 př.n.l. až 476 n.l.* Praha: Lidové noviny, 2001. 1. vyd. 270 s. ISBN 80-7106-398-3.

*mučíte nás, rozeštváváte nás, upalujete nás, usmrcujete nás a předhazujete nás šelmám k rozsápání?*⁵⁹

Jaká byla tehdejší situace křesťanů ve Venušině Sikce? Jak vyplývá již z názvu města, uctívána v něm byla římská bohyně lásky Venuše, jejíž socha byla vytvořena dle prostitutky, což byla odvěká praxe uměleckých ateliérů. Představme si tedy malou křesťanskou komunitu obklopenou většinou tzv. pohanů, z nichž velká část věřila v polyteismus a provozovala nejrůznější rity spojené s mystériemi případně s všeobecně rozšířenou kultickou prostitucí. Jaký byl Arnobiův skutečný důvod ke vzniku jeho spisu? Stál za ním zájem vstoupit do křesťanské komunity, která mohla být ostražitá na přijímání nových členů, již do té doby věřili v jiné bohy než v jediného Boha z Bible? Bůh ví. Každopádně ani Arnobius nebyl výjimkou a před přijetím křesťanství se věnoval uctívání nejrůznějších bůžků, jak sám ve svém díle přiznává (*„Uctíval jsem, ó slepoto, sloní kost (...) větší potřený kámen oblečený v šat, zašpiněný olejem, vlichocoval jsem se k němu (...) a promlouval k němu a prosil jsem o požehnání pařez, k němuž jsem nic necítil.“*⁶⁰) a zároveň své tehdejší modly a jejich uctíváče ostře kritizuje, čímž je právě jeho spis zajímavý. Kromě toho v něm pochopitelně obhajuje křesťanské učení jako takové, ač prý paradoxně nebyl jeho příliš dobrým znalcem. Arnobius pochopitelně znal díla svých apologetických předchůdců jako např. Minucia Felixa aj., z jejichž děl vydatně čerpal, často bez uvedení autora citace, což však byla obvyklá dobová praxe.

Arnobius se stal neofytou teprve v pozdním věku, proto také cítí silnější potřebu polemizovat proti věcem, kterým v mládí věřil. Pozdní konverze se projevuje i v některých teologicky diskutabilních stanoviscích. V protipohanské agresivitě a ve věroučné nepřesnosti se pohybuje celé jeho dílo, v kterém se střídají rétoricky elegantní stránky s bizarně fantastickými konstrukcemi, směřujícími křesťanství s teoriemi oněch filozofických a náboženských sekt, s nimiž se chtěl Arnobius utkat. G. B. Conte k tomu podotýká: *„Jeho hlavním záměrem bylo ukázat na bludnost novoplatónských nauk. Ale Arnobius sám určitě prošel těmito zkušenostmi a zůstal poznamenán kulturou mysterií. Díky svému řemeslu znal lépe pohanské klasiky než Bibli, kterou, co se týče Nového zákona, citoval zřídka a již dokonce (vzhledem ke Starému zákonu) kritizoval jakožto židovské báje. Avšak o co je Arnobius nejistější v křesťanské teologii, o to lépe je informován o pohanství, na něž útočí ironickou a někdy vkusnou kritikou, vždy zdařile po*

⁵⁹ ŘÍHOVÁ, Ladislava. *Adversus nationes Arnobia ze Sikky a Octavius Minucia Felixe*. s. 98.

⁶⁰ ŘÍHOVÁ, Ladislava. *Adversus nationes Arnobia ze Sikky a Octavius Minucia Felixe*. s. 111.

*stránce literární a se satirickým nebo komediálním realismem, jenž připomíná nejlepší spisovatele antické epochy.*⁶¹

Na obsáhlý katalog pohanských bohů a jejich charakteristik v díle Arnobiově, jenž je unikátní, neb se v takové míře nikde jinde nezachoval, se počátkem 20. století zaměřil profesor Otokar Jiráni a podrobil jej důkladné analýze. Zároveň upozorňuje na Arnobiovy četné výpůjčky z díla Klementa Alexandrijského, Cicerona, Cornelia Labeona, Varrona a mnohých dalších. Zmiňuje se o častém zveličování a přímo o jakémsi vyžívání ve vyličení obscenit pohanských bohů a jejich uctíváčů. V tomto případě však můžeme mluvit o tzv. autoritativní obscénosti: Arnobius záměrně vypisoval tyto hrůzy, aby se jeho potencionální čtenáři obrátili od těchto zvěrstev k jedinému Bohu křesťanů. Můžeme snad říci, že psal vysokou formou o nízkých věcech a vulgarity měly v textu svou odstrašující a zároveň apelativní funkci.

Dle sv. Jeronýma, autora *Vulgáty*, který byl prvním a de facto jediným propagátorem Arnobia z jeho téměř současníků, napsal Arnobius dílo, „*jež všude jeví stopy chvatu a nedostatek promyšleného postupu v důkazu, který příliš často nahrazuje pathos prázdné rhetoriky.*“⁶², tak alespoň uvádí Jiráni, který je však, zdá se, poněkud protiarnobiovsky zaměřen (Na druhou stranu byl to právě sv. Jeroným, kdo o Arnobiově díle jako první prohlásil, že ho má smysl číst). Arnobiovo dílo je pro nás mimo jiné neocenitelnou studnicí informací o mytologii pradávných kultur, zaniklých kultech, zvycích a jiných pozoruhodnostech. Můžeme se v něm dočíst kromě o Pygmalionovi např. „*O sochách božských, poskvrněných láskou lidskou*“ (tedy pravděpodobně o statuofilii) či „*O znečišťování soch vlaštovkami*“ (stále přetrvávající problém, z nějž však dnes viníme převážně holuby či hrdličky), „*O požárech chrámů*“, „*O Merkuriově zlodějství a Laverně, bohyni zlodějů*“ „*O Saturnovi, přistiženém od manželky své při cizoložství*“ atd. atp. Pozoruhodné jsou zmínky o tajemném národu Etrusků, jenž předcházel Římanům. Arnobius zde píše o etruské nauce, „*že duše lidské účinkem jistých obětí mohou se státi bohy, mezi jinými zvláště Penaty.*“ (tedy dii animalibus čili zvířecími bohy). Spis *De diis animalibus* na téma penátů napsal Cornelius Labeo, dalším zajímavým autorem přímo etruského původu byl jistý Taget.

Díky Arnobiovi známe aspoň zlomky děl těchto autorů, z jejichž tvorby se téměř nic nedochovalo. V názorech na pohanské bohy a jejich inteligenci se Arnobius shodoval s

---

⁶¹ CONTE, G.B. *Dějiny římské literatury*, Praha: KLP, 2003. s. 567-8.

⁶² JIRÁNI, Otokar. Mythologické prameny Arnobiova spisu *Adversus nationes*, In: *Listy filologické*, Praha 1908.

Minuciem Felikem, jak je patrné například z této pasáže: „*Vulcanus claudus deus et debilit, Apollo tot aetatibus levis, Aesculapius bene barbatus, etsi semper adulescentis Apollinis filius, Neptunus glaucis oculis, Minerva caesiis, bubulis Juno...*“⁶³

Co se týče antropomorfních vlastností řeckých a římských bohů, zvláště jejich pohlavní nezdrženlivosti v pasážích, které vyznívají mnohdy sodomisticky či přímo zoofilně, o nichž Arnobius rovněž psal. V pozoruhodném článku Maijastiny Kahlos se lze na toto téma dočíst, že „*Arnobius shledává u pohanských intelektuálů důvody podivuhodné (zázračné) a hluboké, ohledně jejich mýtů, které jinak shledává ostudnými. (...) pod vulgární jednoduchostí projevu je ukrytý tajný smysl a neznámá hloubka tajemství.*“⁶⁴

Autorka v článku dále píše, že od počátku tu byl tlak, aby se tyto staré mýty četli v rámci alegorického výkladu, nikoli jako skutečné. Přesto v 1. stol. po Kr. píše jakýsi Heraklitos, že „*Homér nemyslel nic alegoricky, chtěl být celkově bezbožný (hříšný).*“⁶⁵ Nicméně křesťanští, židovští, řečtí a římské intelektuálové se zabývali podobnými interpretačními metodami a shodli se na jejich užívání. (tak např. dva oponenti Origenés a Celsus).

Bylo by však chybou se domnívat, že Arnobiovo dílo tvoří jen katalogy pohanských bohů a popisování jejich nedůstojnosti, jak se čtenáři snaží vsugerovat Jiráni ve své studii. Arnobius se zároveň pokouší o vylíčení křesťanského učení v neustálém polemizujícím dialogu s fiktivním oponentem. Svérázná je jeho idea „nejednoznačné přirozenosti“ duše. Tedy tato idea není sice tak úplně jeho, před ní ji již použili Platón a Lucretius, nicméně Arnobiův příspěvek k tomuto tématu je nezanedbatelný. Arnobius tvrdí, že Platón je svědek jeho vlastní koncepce. Podle Platóna duše jsou osvobozené a věčné, ale trpí a můžou i zaniknout. K tomu doplňuje Arnobius: „*Duše mají totiž nejednoznačnou přirozenost (qualitas media), jak je dosvědčeno jejich opečovávatelem Kristem. Mohou být osvobozeny od smrti, jestliže by přijaly jeho dary a odpuštění.*“⁶⁶ Krista tedy Arnobius chápal jako učitele moudrosti, filosofa, který přináší lidem

---

⁶³ JIRÁNI, Otakar. Mythologické prameny Arnobiova spisu *Adversus nationes*, In: *Listy filologické*, Praha 1908.

⁶⁴ KAHLOS, Maijastina. Pagan–christian debates over the interpretation of texts in late antiquity. In: *Classical World 105.4*. University of Helsinki, 2012. 525–545 s.

⁶⁵ KAHLOS, Maijastina. Pagan–christian debates over the interpretation of texts in late antiquity. In: *Classical World 105.4*. University of Helsinki, 2012. 525–545 s.

⁶⁶ JIRÁNI, Otakar. Mythologické prameny Arnobiova spisu *Adversus nationes*, In: *Listy filologické*, Praha 1908.

nesmrtelnost skrze svou vlastní obět'. A to bylo novum, protože v římských náboženských kulturech spása duše chyběla, alespoň Arnobiovi.

3 Galeriová toleranční Serdický edikt a Konstantinův obrat

Po vážné nemoci se císař Dioklecián 1. května r. 305 naprosto překvapivě vzdal trůnu, což ale neznamenal, že by se postavení pronásledovaných křesťanů zlepšilo, neboť císařem se stal Diokleciánův Caesar Galerius (jeho spoluvládce byl Constantius I., otec Konstantina Velikého). „*Galeriova venkovská matka Romula přímo fanaticky ctíla místní pohanské kultury a jeho vlastní útoky na křesťany nadšeně podporovali nejen kněží z Apollonovy věštírny, ale i novoplatónští filozofové. Po vyhlášení prvního ediktu vypukly v císařském paláci v Nikomedii, kde Galerius pobýval, krátce po sobě dva požáry a vládce na to ostentativně město opustil, aby si, jak oznámil, zachránil život před zločinným žhářstvím, jehož se křesťané dopouštěli. Ti ovšem prohlásili, že si budovu zapálil sám.*“⁶⁷

Na lepší časy se křesťanům počalo blýskat na jaře 311, když císař Galerius velmi vážně onemocněl. Není jasné, co ho k tomu vedlo, jestli jeho špatný zdravotní stav, výčitky svědomí či jeho manželka, jež byla křesťanka, každopádně 30. dubna vydal Galerius v Nikomédii se svými spoluvládci toleranční Serdický edikt, jímž zrušil pronásledování křesťanů. Křesťané dostali svobodu vyznání a právo shromažďovat se k bohoslužbám, přičemž byli uznáni zákonem. Křesťanství se tak stalo povoleným a trpěným náboženstvím. Galerius si ovšem vymínil, že se to stane za podmínky, že „*budou prosit svého Boha za blaho naše, státu i jejich vlastní.*“⁶⁸ Pár dní poté císař Galerius zemřel a byl pohanskými Římany prohlášen za boha stejně jako řada předchozích vládců impéria.

3.1 Milánský edikt Konstantinův a jeho vláda

Diokleciánův tetrarchický systém dvou augustů a dvou caesarů se brzy ukázal problematickým, neboť čtyři vládcové spolu často vedli války. Ani Konstantin I. Veliký, celým jménem Flavius Valerius Constantinus, jenž vládl od roku 306, nebyl výjimkou. Před bitvou se svým spoluvládce Maxentiem u mulvijského mostu roku 312 měl však vidění. „*Jak později tvrdil po tom, co spatřil na slunci světlo v podobě kříže, načež přikázal, aby byly na štítech jeho vojáků namalovány Kristovy iniciály.*“⁶⁹ Hoc signo

⁶⁷ GRANT, Michael. *Římsí císařové: Životopisy vládců císařského Říma v letech 31 př. Kr. – 476 po Kr.* s. 266.

⁶⁸ GRANT, Michael. *Římsí císařové: Životopisy vládců císařského Říma v letech 31 př. Kr. – 476 po Kr.*, s. 266.

⁶⁹ GRANT, Michael. *Římsí císařové: Životopisy vládců císařského Říma v letech 31 př. Kr. – 476 po Kr.* s. 266.

victor eris – V tomto znamení zvítězíš, tak mu bylo vyloženo toto vidění, a tak se i stalo. Tato vize a její naplnění na císaře zapůsobila tak silně, že v následujícím roce (313) „Konstantin a Licinius znovu vyhlásili snášenlivost vůči křesťanům v ediktu milánském (který byl ve skutečnosti dohodou z Mediolana vtělenou do ediktu vydaného v Nikomedii.)“⁷⁰

Konstantin pak sloučil křesťanskou církev se svou politickou mocí, poskytl jí mnoho výhod a zároveň začal křesťanství využívat ku svému prospěchu. Řečeno slovy pohanského historika Zósima⁷¹ z 5. stol., jenž kvůli Konstantinově přijetí křesťanství, neměl císaře v lásce: „Zkrátka počátek a sémě úpadku říše, který trvá dodnes, pochází od Konstantina.“⁷²

Raně byzantský Zósimos se však mýlí, když tvrdí, že císař Konstantin se dal na křesťanství až po vraždě svého nejstaršího syna a spoluvládce Crispa a své manželky Fausty, a sice kvůli následným výčitkám svědomí a touze po odpuštění, které mu nechtěli dát pohanští kněží, na rozdíl od kněží křesťanských. K těmto hrůzným rodinným událostem totiž došlo až r. 326, tedy 13 let poté, co byl vydán Milánský edikt. O Konstantinovi dále Zósimos tvrdí: „Svou bezbožnost zahájil podezříváním věštev. Protože totiž mnohé jeho úspěchy mu byly předpověděny věštnými znameními a věštby se skutečně splnily, obával se, že i jiným bude předpovídána budoucnost, budou-li se např. dotazovat věštev proti němu, a z tohoto důvodu se rozhodl věštění zakázat.“⁷³

Ostatně dle historika Michaela Granta císař Konstantin „přece však, stejně jako jiní souvěrci, se dal pokřtít až na samém konci života – když už nemohl hřešit.“⁷⁴

Ještě předtím byl ale Konstantin velmi aktivní. Roku 324 se stal jediným císařem Východu i Západu. To když porazil v občanské válce svého spoluvládce Licinia a následně ho nechal popravit, což byla dobrá zpráva pro křesťany. Licinius se totiž ve své části říše v letech 320 a 321 snažil omezit podíl moci křesťanů na státní správě. Naopak byl to právě

---

⁷⁰ Gaius Valerius Licinianus Licinius (kolem 265 dolní Podunají – jaro 325 Soluň) byl římský císař panující od 11. listopadu 308 do 19. září 324 na východě impéria. Jeho spoluvládce na západě byl Konstantin Veliký. In: GRANT, Michael. *Římsští císařové: Životopisy vládců císařského Říma v letech 31 př. Kr. – 476 po Kr.* s. 266.

⁷¹ **Zósimos**, řecky Ζώσιμος (asi 490 – asi 510), byl byzantský historik. Žil v Konstantinopoli v době císaře Anastasia I. Jeho zdaleka nejslavnějším dílem jsou šestidílné dějiny římského císařství pod názvem *Nea historia*, přeložené do češtiny pod názvem *Stesky posledního Římana* (Odeon, 1983). In: *Encyklopedie antiky*. 1. vyd. Praha: Academia, 1973.

⁷² ZÓSIMOS. *Stesky posledního Římana*, Praha: Odeon, 1983. 304 s.

⁷³ ZÓSIMOS. *Stesky posledního Římana*, Praha: Odeon, 1983. 304 s.

⁷⁴ GRANT, Michael. *Římsští císařové: Životopisy vládců císařského Říma v letech 31 př. Kr. – 476 po Kr.* s. 277.

Konstantin, kdo kooperoval s křesťanskou církví, dokázal ji využít a ovládnout. Byl to také on, kdo svolal církevní koncily v Arelate r. 314 a v Nikaji r. 325, kde bylo formulováno nikajského vyznání víry, podle kterého Syn i Otec jsou „jedné podstaty“, a rovněž odsoudil učení Areia a jiných stoupců názoru, že Syn je v podřízeném postavení k Otci.

Jeho životopisec, církevní otec a autor Církevních dějin, Eusebios z Kaisareje popisuje (dosti servilně), jaký na něj učinil dojem císař Konstantin na koncilu v Nikaji: „*Kráčel středem shromáždění jako nějaký posvátný anděl Boží, oděný do roucha, které se třpytilo, jako by z něho vyzařovalo světlo a odráželo planoucí barvu jeho purpurového hávu ve skvělém lesku ozdob ze zlata a drahých kamenů...*“⁷⁵ I přes synovraždu a manželkovraždu měl tedy císař Konstantin stále obrovské charisma.

Mimochodem byl to právě Eusebios, kdo formuloval ideologii byzantského císařopapismu dle níž je: „*císař na zemi zástupcem Krista, který mu předal moc světskou, apoštolům duchovní a ti ji zase přenesli na církevní hierarchii. (...) Císař jako zástupce boha ve světě musí ve způsobu správy říše napodobovat božské řízení světa (mimesis theu, napodobení Boha).*“⁷⁶

3.2 Apologeta Lactantius na dvoře římských císařů

Na dvoře císaře Konstantina ještě před jeho obratem působil také křesťanský apologeta Lactantius, vlastním jménem Lucius Caecilius Firmianus⁷⁷. Lactantius žil asi v letech 250 až 320 či 325 a studoval rétoriku u výše zmíněného apologety Arnobia ze Sikky. Jakožto rétor byla Lactantius povolán na dvůr císaře Diokletiána r. 285 do Nikomédeie v Bithýnii, kde vydržel 18 let. V souvislosti s vydáním prvního protikřesťanského Diokleciánova výnosu však Lactantius „Nový Řím“ (Nikomédii) musel opustit, neboť se nechtěl vzdát své víry ani být kvůli ní zabit. Právě v této době se setkal se štvavými protikřesťanskými spisy pohanů, jakými byl např. *Kata Christianon (Proti křesťanům)* filosofa Porfyria (tento text byl údajně o necelých 150 let později církví spálen).

---

⁷⁵ GRANT, Michael. *Římsští císařové: Životopisy vládců císařského Říma v letech 31 př. Kr. – 476 po Kr.* s. 281.

⁷⁶ DOSTÁLOVÁ, Růžena. *Byzantská vzdělanost*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 1990. 415 s. ISBN 80-7021-034-6.

⁷⁷ Cognomen Lactantius znamená Mléčný, čímž je myšlen jeho „libý styl.“ In DOSKOČIL, Ondřej. *Křesťanství v tóze*, České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2012. 117 s.

„Proti němu a soudci Herodovi napsal Lactantius svůj spis *Divinae institutiones* (Božské instituce či Náboženské základy).“⁷⁸ Lactantius sice neuměl řecky, avšak jeho latina byla na vysoké úrovni. Stylem psaní navazoval cíleně jak na pohany Cicerona a Senecu, tak na křesťany Minucia Felika a Tertulliana. Již Minucius Felix se v 2. stol. dovolával svědectví víry u básníka Vergilia. Stejně na tom byl i Lactantius, jenž věřil mýtické poezii: „*Co říkají básníci je tedy pravdivé, avšak navenek je to zastřené jakousi rouškou. (...) Poezie je starší než filosofie, a je tedy Bohu blíže.*“⁷⁹

Lactantius píše např. o Sibylliných proroctvích, (o nich už psal v 6. stol. př. Kr. Hérakleitos), jejíž orákula shořela v Jovově chrámu r. 83. V průběhu dalších šesti století však vznikly nové sibylské věštby, částečně křesťanské a z části židovské. Tyto věštby cituje Lactantius častěji než *Nový zákon*. Kromě toho cituje i *Corpus Hermeticum*, tedy spisy egyptského boha moudrosti Herma Trismegista, jež si oblíbil už Klémens Alexandrijský. Rovněž kritizuje polyteismus, přičemž se ohledně zrodu pantheonu pohanských bohů ztotožňuje s názorem Euhemérovým. A navíc tvrdí, že: „*Kdyby bylo bohů více, musel by být každý ve své moci omezený, a tedy nedokonalý. Tím pádem by ani nemohl být nazýván bohem, protože k božství patří dokonalost.*“⁸⁰ Lactantius byl také ovlivněn apokalyptickou eschatologií apoštola Jana a napsal celou řadu knih.

Na jaře r. 311 se Lactantiovi díky vydání tolerančního patentu Galeriova otevřely nové možnosti na císařském dvoře. Velmi brzy se stal vychovatelem Crispa, nejstaršího syna Konstantina I. Velikého. Do jaké míry mohlo Lactantiovo působení na císařském dvoře ovlivnit rozhodování Konstantina při zavedení Milánského ediktu a pozdějších (pro křesťanství zásadních) událostí, nevíme. A stejně tak se můžeme pouze domýšlet, jak by byl Lactantiovou křesťanskou výchovou (o níž se zmiňuje i Zósimos) ovlivněn Crispus, pokud by se stal císařem.

3.3 Křesťanství vs. ariánství za nástupců Konstantina I. Velikého

Za nástupců Konstantina I. Velikého v letech 337 až 361 mezi křesťany a pohany nedocházelo k vážným sporům. Křesťané měli totiž plno práce se schizmatiky a heretiky, jakými byli třeba donatisté, ale hlavně ariáni. A přesto, že bylo učení mnicha Areia⁸¹ odsouzeno již na nikajském koncilu roku 325, po jeho smrti a po smrti Konstantina došlo k

⁷⁸ DOSKOČIL, Ondřej. *Křesťanství v tóze*, České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2012. 117 s.

⁷⁹ DOSKOČIL, Ondřej. *Křesťanství v tóze*, České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2012. s. 140..

⁸⁰ DOSKOČIL, Ondřej. *Křesťanství v tóze*, České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2012. s. 50.

⁸¹ Dle Areia nebyl Syn Boží soupodstatný s Bohem otcem, nýbrž stál pod ním.

obrození této hereze. Pikantní na tom bylo, že i nový císař Constantius II., třetí syn Konstantina Velikého, jenž vládl až do roku 361, byl sám arián, zatímco jeho bratr a spoluvládce Constans I. byl pravověrný křesťan. Ariánský císař však svého bratra přežil o 11 let, takže ariáni měli navrch.

Sporů mezi ariány a křesťany se od čtyřicátých do šedesátých let na několika synodách zúčastnili protiarianští biskupové Athanasius z Alexandrie a Lucifer z Cagliari, kteří sice stáli na správné straně křesťanské víry, ovšem nikoli na mocnější straně politické vůle. Biskup Athanasius, církevní otec a autor mnoha významných spisů, tak strávil 17 let ve vyhnanství, zatímco Lucifer se rozhodnutí synody nepodvolil. „*Tím se zrodila nová sekta zvaná luciferiáni. Lucifer nemohl ukojit svůj hněv, ač prostřednictvím diakonů slíbil, že se spokojí s rozhodnutím synody a cítí se jím zavázán. Souhlasil s vírou a názorem církve a odešel do svého sídla v Sardinii. Byl popuzen jak on, tak jeho přívrženci, kteří dosud jsou odděleni od církve.*“⁸² Tak to alespoň píše církevní historik Socrates Scholasticus v 5. století.

3.4 Krátkodobá renesance pohanství za Juliána Apostaty

V prosinci r. 361 nastupuje na trůn císař Juliánus, jenž si vysloužil přívlastek Apostata čili Odpadlík, které vyjadřovalo jeho odstup od křesťanství. Stejně jako Marcus Aurelius i Juliánus je císař-filozof, odkojený „hellénismem“, kterýžto výraz se stal za vlády křesťanských císařů synonymem pro pohanství. Socrates Scholasticus o něm píše, že již v mládí „*tajně pěstoval nauky filozofů, veřejně však čítal křesťanské spisy, až konečně byl lektorem v nikomedském kostele. (...) Nakonec odložil přetvářku, že je křesťanem. V jednotlivých městech otevíral pohanské chrámy, obětoval modlám, sám se začal nazývat pontifikem, nejvyšším knězem, slavil národní pohanské slavnosti.*“⁸³

Pravdou je, že v dětství studoval Juliánus Apostata gramatiku a rétoriku v Konstantinopoli a v raném mládí se v Efesu učil od novoplatonisty Maxima, „*který ho tajně obrátil na jistý směr pohanství spojený s mysticismem a magickými praktikami.*“⁸⁴ Sám císař napsal několik pohansko-teologických spisů (*Na krále Slunce* a *Na matku bohů*), a rovněž i dva protikřesťanské polemické texty *Misopógón čili Nepřítel vousů* a *Proti*

⁸² SCHOLASTICUS, Socrates. *Osmá patristická čítanka – Církevní dějiny, druhý díl*. Praha: Česká katolická Charita v Ústředním církevním nakladatelství, 1990, 155 s.

⁸³ SCHOLASTICUS, Socrates. *Osmá patristická čítanka – Církevní dějiny, druhý díl*. Praha: Česká katolická Charita v Ústředním církevním nakladatelství, 1990, s. 6, 7.

⁸⁴ GRANT, Michael. *Římští císařové: Životopisy vládců císařského Říma v letech 31 př. Kr. – 476 po Kr.*

galilejským. Snažil se organizovat cosi jako pohanskou církev. „*Ve víře v mrtvého ukřižovaného Krista viděl kulturní úpadek – obrácení se od bohů k mrtvolám.*“⁸⁵

V pozoruhodném článku Maijastiny Kahlos se lze o Juliánovi dočíst, že v Juliánově pohledu bylo alegorické čtení legitimní pro řecké mýty a rituály. Sám císař ve svém hymnu O velké matce vysvětluje kult Kybelé alegoricky. Mýty jsou dle něj vyhrazené „menším“ myslím, zatímco božské pravdy jsou pro myslí vyspělejší, které mají přístup k zjevení přímo. Roku 362 vydal císař Juliánus Apostata Školní edikt, v němž odsoudil křesťanské učitele, kteří vykládali řecké básníky jako Hesioda a Homéra a otrávil mysl svých žáků tím, že popisovali básníky jako plné bezbožnosti, pošetilosti a bludů. Přímou na křesťanské učitele se Juliánus obrací touto otázkou: „*Jestliže je čtení vašich vlastních děl dostačující, proč hryžete do vyučování Řeků?*“⁸⁶

Císař pro křesťany opět zavedl povinnost obětovat pohanským modlám v rámci státního kultu. Pokuty za nedodržení byly vysoké, ovšem k trestům smrti nedocházelo, neboť Juliánus nechtěl vytvářet nové mučedníky. Zdá se ovšem, že i obyčejní pohané se nezdrželi jistých projevů nedůtklivosti vůči znovu perzekuovaným křesťanům. Alespoň dle svědectví Socrata Scholastika: „*V té době pohané všemožně křesťany uráželi. Vydávali se za filozofy, konali jakási hříšná mystéria. Nedospělé děti ženského i mužského pohlaví začali obětovat, věštit z jejich vnitřností i jíst jejich maso. Toto zločinné jednání se dělo i v jiných městech, i v Aténách a v Alexandrii.*“⁸⁷

Hned v počátku Juliánovy vlády 24. prosince došlo v Alexandrii k brutálním útokům pohanů na křesťany, jež skončily smrtí biskupa Georgia z Kappadokie. Příčinou k incidentu zavadlo místo, na němž pohané uctívali boha Mithru, a to i lidskými oběťmi, a které císař Konstantius věnoval křesťanům. Socrates Scholasticus k tomu uvádí následující: „*Georgius zamýšlel tu vybudovat kostel, a proto přikázal místo vyčistit. Při vyčišťování se našla velká pohanská svatyně, kde se konala pohanská mysteria. Nalezlo se tam mnoho lebek chlapců a starců. Povídá se, že je kdysi pohané při věštění z vnitřností obětovali, aby otupili mysl lidí. Když to křesťané našli v Mithrově svatyni, chtěli veřejně zesměšnit pohanská mysteria. Vynesli tedy lebky ven, aby je lidé viděli. Když to pohané bydlící v Alexandrii viděli, považovali to za urážku a ve svém hněvu zaútočili na křesťany tím, co právě měli po ruce. Velmi mnoho jich pobili. Jedny mečem, jiné klacky, jiné pověsili. Některé ukřižovali, aby tak tímto způsobem potupili kříž. (...) Proto křesťané*

⁸⁵ DOSTÁLOVÁ, Růžena. *Byzantská vzdělanost*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 1990. s. 115.

⁸⁶ KAHLOS, Maijastina. Pagan–christian debates over the interpretation of texts in late antikvity.

⁸⁷ SCHOLASTICUS, Socrates. *Osmá patristická čítanka – Církevní dějiny, druhý díl*. Praha s. 19.

přestali vyčist'ovat Mithrovu svatyni. Pohané pak vyvlekli Georgia z kostela, přivázali k velbloudu, roztrhli jej a spolu se zvířetem spálili.“⁸⁸

Na Juliána mělo vliv několik hellénsky založených intelektuálů v čele s Libaniem, profesorem rétoriky a autorem mnoha proslovů a dopisů, a Himeriem, který paradoxně proslul jako učitel významných křesťanských teologů Basila Velikého, Řehoře z Nazianu a Jana Zlatoústého. Do tohoto císařova okruhu patřil i rétor a filozof Themistios, jenž *„tíhl k toleranci, k myšlence mírové koexistence křesťanství a pohanství, ve svých řečech se často dovolával filanthropie, tj. lásky k lidem jako základu vladařského umění. Nepodlehł však pohanskému fanatismu Juliánovu a dovedl vidět i kladné stránky nastupujících změn.*“⁸⁹ Do doby vlády Julianovy spadá také působení pohanského teologa a novoplatónského filozofa Sallustia (jenž byl též konzulem a prefektem pretoriánů), autora díla *De deis et mundo (O bozích a světě)*, který *„píše, že lidé starých časů upřednostňovali obláci nevyslovitelné pravdy v závoj mýtů.*“⁹⁰

Pro většinu těchto myslitelů představovalo křesťanství, zvláště některými svými fenomény, obtížně obhajitelnou formu existence, jak o tom svědčí třeba ukázka z Libaniova dopisu Julianu Apostatovi, v němž komentuje mnišské hnutí: *„Tito muži v černých řízách jsou hltavější než sloni a obtěžují lidi množstvím pohárů, z nichž se nalévají za zpěvu svých písní. Běhají od chrámu k chrámu s klacky, kameny i kusy železa, někteří používají jen rukou a nohou. Vše je jim vydáno na pospas, strhávají střechy, rozbíjejí zdi, rvou dolů sochy, vytrhují oltáře. Valí se venkovem jako divoký proud a pustoší jej. Rolníci však jsou, císaři, pro tvou říši o tolik užitečnější než mniši, oč jsou lidé pracující užitečnější než povaleči.*“⁹¹

Jaké další důsledky by měla delší vláda císaře Juliana Apostaty, nevíme. Naštěstí pro křesťany v létě r. 363 císař umřel následkem zranění, které utržil na vojenské výpravě proti Persii, čímž definitivně skončila pohanská renesance, podporovaná panovníkem.

3.5 Křesťanství na křižovatkách za následníků Juliána Apostaty

Po smrti Juliana Apostaty se stal císařem celkem nevýrazný Jovianus, jenž vládl pouhopouhý rok. Nicméně křesťané, mezi něž prý sám patřil, mu museli být vděční, neboť ihned vyhlásil návrat říše ke křesťanství, přičemž i přes protesty Themistia zavřel několik

⁸⁸ SCHOLASTICUS, Socrates. *Osmá patristická čítanka – Církevní dějiny, druhý díl.* Praha s. 8, 9.

⁸⁹ DOSTÁLOVÁ, Růžena. *Byzantská vzdělanost.* 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 1990. s. 115.

⁹⁰ KAHLOS, Maijastina. Pagan–christian debates over the interpretation of texts in late antiquity.

⁹¹ DOSTÁLOVÁ, Růžena. *Byzantská vzdělanost.* 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 1990. s. 117.

pohanských chrámů a zakázal přinášet oběti. Když zemřel, římskou říši si rozdělili bratři Valentinianus I. (Západ) a Valens I (Východ).

Západní vládce Valentinianus I. byl křesťan, přesto nechtěl pokračovat v politice, která by mohla vyhrotit napjaté vztahy mezi pohany a křesťany, proto v jeho části říše vládla v letech 365 až 375 mezi oběma společenstvími tolerance a snášenlivost. Dle historika Zósima sice chtěl původně zakázat přinášení pohanských obětí, ale na radu Praetextata, jenž patřil k Symmachovu kruhu, a byl řeckým prokonzulem, tak nakonec neučinil. Císař Valentinianus vycházel dobře i s papežem Damasem. Dle pohanského historika Zósima však jeho vláda mírumilovná k pohanům nebyla, alespoň ne k těm na jeho dvoře: „*Z proslulých filosofů byl první popraven Maximus, po něm Hilarius z Frygie, který dvojsmyslnou věštbu vyložil příliš jasně, pak Simonides, dále Patricius z Lydie a Andronikos z Karce. Ti všichni dosáhli nejvyššího stupně ve vědách a byli odsouzeni spíše závistí než spravedlivým rozsudkem (...) aby nezůstal naživu nikdo, kdo se zabývá vědami. Tento úmysl byl ihned proveden.*“⁹²

Východní vládce Valens tolerantní náboženskou politiku nesdílel, neboť byl zarytým ariánem, přičemž se rozhodl pronásledovat katolickou církev. Do jeho doby spadají ostré spory na synodách, vyhnanství biskupa Athanasia, Lucifera a dalších. Valens se dokonce neštítal ani masové vraždy osmdesáti mnichů, kteří se na něj obrátili s prosbou o ochranu před agresivními ariány, o čemž nám podává svědectví Socrates Scholasticus: „*Zbožní církevní muži (...) přišli do Nikomedie prosit imperátora. Sdělili mu, jaká se jim dějí příkoří. On, přestože byl velmi na ně rozhněván, nedal svůj hněv najevo. Tajně nařídil prefektovi Modestovi, aby je zatkl a potrestal smrtí (...) Prefekt se příliš obával, kdyby je veřejně před zraky všech usmrtil, že by se lidé bouřili a že by došlo ke vzpouře. Proto předstíral, že je pošle do vyhnanství. Námořníkům přikázal, aby až připlují doprostřed moře, loď zapálili. (...) Námořníci (...) zapálili loď a vrátili se na člunu, který s sebou vezli. Náhodou foukal silný vítr a zapálenou loď rychle unášel po moři tak dlouho, až ji dohnal do přístavu Dakidizos, kde konečně se potopila se svatými muži.*“⁹³

3.5.1 Gratianus Pontifex Maximus a Soluňský edikt tří císařů

Po smrti Valentiniana I. r. 375 nastoupil na Západě na trůn jeho syn Gratianus, jenž sídlil převážně v Trevíru. Řím zpočátku Gratianovy vlády s císařovým požehnáním ovládal

⁹² ZÓSIMOS. *Stesky posledního Římana*, Praha: Odeon, 1983. s. 142.

⁹³ SCHOLASTICUS, Socrates. *Osmá patristická čítanka – Církevní dějiny, druhý díl*, Praha. S. 47, 48.

básník Ausonius, který sympatizoval s vznešenými pohany v senátu, a tak mezi pohany a křesťany vládlo, křehké sice, avšak příměří. Gratianus se však při pobytu v Mediolanu (Milánu) r. 379 spřátelil s biskupem sv. Ambrožem, jenž na něj měl zhoubný vliv, co se týče pohanství, přičemž vliv básníka Ausonia na císaře rychle upadal. Navíc se r. 379 na Východě ujal vlády Theodosius I. Veliký, jenž společně s Gratianem vydal o rok později Soluňský edikt, tzv. Cunctos Populos (Všem národům), neboli edikt tří císařů (třetím císařem byl Gratianův mladší bratr a spoluvládce Západu Valentinianus II., jemuž bylo tou dobou 5 let, takže fakticky za něj vládl Gratianus). Obsahem tohoto ediktu bylo, že jediným pravým náboženstvím je křesťanská víra založená na katolickém nikajském vyznání, jak ji hlásali papež Damasus a biskup alexandrijský.

Gratianus pak zastavil peněžovod na pohanské bohoslužby a r. 382 dal odstranit z římského senátu oltář bohyně Victorie (Vítězství). Proti tomu chtěl u císaře osobně protestovat senátor a přední představitel pohanů Quintus Aurelius Symmachus, o němž bude ještě dále řeč. Gratianus jej však ani nepřijal, naopak jej vyhnal z Říma. A bylo toho ještě více, co Gratianus nepřijal.

Bylo dávnou tradicí, že římský císař přijal starobylý titul pohanského velekněze pontifex maximus, jehož vznik a etymologii vysvětluje historik Zósimos takto: *„Mezi římskými kněžskými sbory byli na prvním místě pontifikové. (...) To jméno dostali z této příčiny. Když ještě lidé neuměli vzdávat úctu obrazy byly zhotoveny první podobizny bohů v Thessalii, a protože nebyly ani chrámy – vždyť jejich užívání dosud neznali – , stavěli podobizny bohů na most na řece Peneiu a těm, kterým bylo svěřeno konání oběti bohům, dali jméno 'gefyraioi' podle toho, že první obrazy byly postaveny na mostě. Tento zvyk přejali od Řeků Římané, kněžský sbor nejvyšší hodnosti nazvali jménem 'pontifices' a ustanovili, aby pro mimořádný význam této hodnosti byli mezi ně zařazováni králové. Této pocty dosáhl první Numa Pompilius a postupně všichni, kteří měli titul 'rex' – 'král' (...) Neboť současně s dosažením vlády bylo od pontifiků každému odevzdáno kněžské roucho a panovník byl ihned zapsán do seznamu jako 'pontifex maximus', což znamená 'nejvyšší velekněz'. Všichni císařové tedy s největší radostí, jak se zdálo, přijali tuto hodnost a užívali tohoto titulu, i Konstantin Veliký, když se zmocnil vlády, třeba se odchýlil od pravé cesty náboženství a přijal křesťanskou víru, a po něm ostatní i Valentinianus a Valens. Když tedy pontifikové jako obvykle odevzdávali Gratianovi roucho, odmítl jejich žádost v domnění, že se tento šat nehodí pro křesťana. Roucho tedy bylo kněžím vráceno, a tu prý*

*hodností nejvyšší pronesl: " Jestliže se císař nechce nazývat pontifex, bude brzy PONTIFEX MAXIMUS."*⁹⁴

Zdá se to jako protimluv či nonsens. Samozřejmě nevíme, zda se v případě tohoto Zósimova svědectví nejedná o tzv. vaticinium ex eventu, jisté však je, že císař Gratianus se r. 383 dostal do války s uzurpátorem trůnu Magne Maxime, přičemž byl nakonec jeho důstojníkem zavražděn právě při vstupu na most. Alespoň tak nám to líčí Zósimos: *„Maximus, jemuž Gratianův útěk nebyl lhostejný, vyslal Andragathia, který pocházel od Černého moře, a jak se zdálo, byl Maximovi nakloněn, s nejsilnějšími koňmi, aby ho pronásledoval. Andragathius jej po usilovném pronásledování dostihl ve chvíli, kdy se u Sigiduna chystal přejít most, usmrtil ho a tak zajistil Maximovi vládu.“*⁹⁵

A jak dnes víme, Gratianem odmítnutý pohanský titul pontifex maximus byl nakonec paradoxně přijat římským biskupem a je tedy již tradičním titulem papeže.

3.5.2 Spor o oltář bohyně Vítězství mezi pohany a křesťany v Římě, a Symmachův kruh

Císař Valentinianus II. byl spoluvládce Západu už od čtyř let, přičemž za něj pochopitelně vládli jiní. Po smrti svého staršího nevlastního bratra Gratiana byl však ve svých třinácti letech postaven do obtížné situace. Císař Východu Theodosius I. Veliký uznal uzurpátora Maxima za vládce části Západu, přičemž svůj díl dostal i Valentinianus II. Roku 384 se znovu rozhořel spor mezi pohany a křesťany o oltář bohyně Vítězství, odstarněný ze senátu, o němž měl rozhodnout císař. Na jedné straně stál pohanský senátor Quintus Aurelius Symmachus (podporovaný mimo jiné císařovou matkou Justinou, jež byla ariánka), zatímco na druhé straně stál milánský biskup sv. Ambrož. Symmachus přednáší před mladičským císařem svůj text „Třetí relace“ (Relatio pro ara Victoriae) čili Žádost o navrácení sochy Vítězství do budovy senátu, v němž neútočí na křesťanství ani v nejmenším. Žádá jen autonomní prostor pro pohanství: *„Každý, má své vlastní zvyklosti, svou vlastní víru. Člověk na návycích velmi lpí. Proto požadujeme obnovení dřívější podoby kultu, v jaké tak dlouho sloužil římskému státu ku prospěchu. K tak velkému tajemství nelze proniknout jen jedinou cestou.“*⁹⁶ Na nátlak Ambrožův však ani tentokrát Symmachus neuspěje.

⁹⁴ ZÓSIMOS. *Stesky posledního Řimana*, Praha: Odeon, 1983. s. 162.

⁹⁵ ZÓSIMOS. *Stesky posledního Řimana*, Praha: Odeon, 1983. s. 161.

⁹⁶ GRANT, Michael. *Římští císařové: Životopisy vládců císařského Říma v letech 31 př. Kr. – 476 po Kr.*

V čele římských pohanů této doby tedy byl tzv. Symmachův kruh, jehož jádrem „byly tři spřízněné rodiny, náležející k římské senátorské aristokracii – rodiny Symmachů, Praetextatů a Flavianiů“⁹⁷, o nichž píše Martin C. Putna v úvodu k Macrobovým Saturnáliím. Jejich kolektivní literární portrét vytvořil právě Ambrosius Macrobius Theodosius ve ve výše zmíněném díle, byť pravděpodobně ex-post až na počátku 5. stol, kdy tento kruh již skomíral. Sám Macrobius byl téměř čtvrtstoletí (do r. 422) ve vysokých státních úřadech, ač byl pohanem. Hovor o pohanském svátku saturnáliích v tomto díle přejde v diskuzi o náboženství vůbec, přičemž za útočné křesťany zde vystupuje Euangelus, zatímco jeho odpůrcem je pohan Praetextus, jenž přednese klasickou apologii na své náboženství. V Saturnáliích se tedy jedná o cenné svědectví vzdělaných pohanů, kteří se nebáli proti křesťanům na vzestupu veřejně a politicky hájit staré tradice antické pohanské kultury, na níž sami navazovali, rovněž i vlastní literární tvorbou.

V souvislosti se sporem o sochu bohyně Vítězství, přesněji řečeno v souvislosti s prohrou pohanů, kteří již tehdy byli v Římě v menšině, a konkrétně s řečí Symmachovou („Každý, má své vlastní zvyklosti, svou vlastní víru.“) nás Martin C. Putna ve své studii nabádá k zamyšlení a srovnání s dobou minulou: „Právě proto je však dobré uvědomit si dvě paralely: První vede o dvě staletí zpátky, kdy to byli křesťané, přesněji jejich první apologeti v čele s Iustinem, kdo volali po toleranci, a byli to pohané, kdo křesťany z vysoka pohrdal a odmítal jim poskytnout autonomní existování.“⁹⁸

Přes platnost Soluňského ediktu však zatím nedocházelo k drastickým událostem mezi pohany a křesťany. Biskup Ambrož tedy několikaletý spor s pohanem Symmachem vyhrál, nikoli však spor s ariány, neboť o 2 roky později císař přijal edikt, v němž vyhlášoval toleranci vůči ariánům. A ani Symmachův kruh nepřestal být aktivní, ačkoli již nikdy nad křesťany nevyhrál.

3.5.3 Causa Priscillianus čili První poprava heretika a prohra sv. Martina

V době, kdy v Římě vrcholil spor o sochu bohyně Vítězství, na jiném místě říše se schylovalo k tragédii, která předznamenala nelidské zacházení s heretiky, pohany a tzv. čarodějnicemi na dalších zhruba 1400 let. Jejich první obětí nebyl však pohan, nýbrž katolický biskup. Uzurpátor moci a Gratianův vrah Magnus Maximus v letech 383 až 385

---

⁹⁷ PUTNA, Martin. Svět posledních římských pohanů v zrcadle Macrobových Saturnálií In: MACROBIUS: *Saturnálie*, Praha: Herrmann a synové, 2003. 403 s.

⁹⁸ PUTNA, Martin. Svět posledních římských pohanů v zrcadle Macrobových Saturnálií In. s. 17,18.

ovládal Západ s požehnáním císaře Theodosia I. Velikého, a byl to katolík jako řemen, nesnášející zvláště manicheismus.⁹⁹ Běžným trestem při odpadnutí od křesťanské víry v té době bylo vyhnanství. To se však mělo brzy změnit.

Jak píše M. C. Putna začalo to už r. 380 na koncilu v Zaragoze, kde byla prvně odsouzena (avšak nepopravena) skupina radikálních asketů. Brzy poté se jistý hispánsko-římský laik Priscillianus přihlásil ke křesťanství a byl zvolen biskupem v Abule (Ávila). Priscillianus byl záhy vyhlášený odporem k lidskému tělu, které týral přísnou askezí. To se znelíbilo církevní vrchnosti, která proti němu pojala podezření z manicheismu. Roku 384 ho odsoudila církevní synoda v Burdigale (Bordeaux). Priscillianus se pak odvolal k císaři Maximovi. Za rok nato se konal další proces v Trevíru (při němž byl Priscillianus navíc obviněn z čarodějnictví a egyptského hermetismu), „během něhož se Priscillianus přiznal k magii, k nočním orgiím se svými dámami a ke všemu, k čemu se tak lidé na mučidlech obvykle přiznávají.“¹⁰⁰

I přes protesty významného kněze a zakladatele klášterů sv. Martina z Tours („Stačilo, a více než stačilo, že byli heretici rozhodnutím biskupů vyloučeni z církve. Bylo by kruté a neslýchané bezpráví, kdyby světský soudce soudil církevní spor.“¹⁰¹) byl Priscillianus odsouzen a popraven i se skupinou svých nejvěrnějších, mezi něž patřila i burdigalská paní Euchrotie, vdova po básníkovi Delphidovi. Ta byla dle rétora Pacata Drepanica usmýkána k smrti hákem, a to proto, že byla až příliš nábožensky horlivá.¹⁰²

Historik Michael Grant k tomu podotýká: „Jeho odsouzením (Priscillianovým) vznikl také neblahý precedens pro budoucí předávání domnělých kacířů světské moci v rozporu s míněním sv. Martina, že církev i stát by se měly zabývat svými vlastními záležitostmi.“¹⁰³ Anebo řečeno jinými slovy M. C. Putny: „Kdyby byl býval (císař Maximus) ušetřil život skupinky Priscillianových soudruhů, zachránil by statisíce obětí inkvizičních tribunálů, úřadujících s požehnáním všech křesťanských vyznání, které se kdy dostaly do blízkosti světské moci.“¹⁰⁴

---

⁹⁹ Manicheismus je náboženské učení, které bylo založeno v Sasánovské říši babylonským prorokem Máním (přibližně roky 216–276) ve 3. století. Bylo ovlivněno gnosticizmem a spojovalo v sobě staroperské náboženské představy zoroastrismu s křesťanstvím, apokalyptickým judaismem a buddhismem, přičemž se považovalo za vyvrcholení všech těchto náboženství a sám Mání se pokládal za „Pečeť proroků“ (tj. Krista, Buddhy, Zarathuštry, Elchasaie a dalších).

¹⁰⁰ PUTNA, Martin. Sulpicius Severus a jeho svatý Martin mezi antikou a středověkem In. s. 65,66.

¹⁰¹ PUTNA, Martin. Sulpicius Severus a jeho svatý Martin mezi antikou a středověkem In. s. 73.

¹⁰² PUTNA, Martin. Sulpicius Severus a jeho svatý Martin mezi antikou a středověkem In. s. 66.

¹⁰³ GRANT, Michael. *Římští císařové: Životopisy vládců císařského Říma v letech 31 př. Kr. – 476 po Kr.*

¹⁰⁴ PUTNA, Martin. Sulpicius Severus a jeho svatý Martin mezi antikou a středověkem In. s. 76.

Papež Siricius a biskup Ambrož však následně exkomunikovali Priscillianovy žalobce. Císař Maximus se choval dál nepřátelsky ke kacířství i k pohanství a začal pokutovat čelné a movité představitele pohanů z okruhu Symmachova. Jak se tedy zdá, být křesťanem ve 4. století bylo stejně nebezpečné jako být pohanem. Stačilo se znelíbit vrchnosti, státi se podezřelým z přílišné horlivosti ve věcech víry či naopak z přílišné laxnosti, a člověk už si nebyl jist vlastním životem.

4 Theodosiovy protipohanské edikty a jejich následky

Theodosius I. Veliký pocházel z Hispánie a byl od mládí vojákem po vzoru svého otce, jehož nechal popravit Gratianus. Pro své vojenské úspěchy se Theodosius stal nejprve Gratianovým spoluvládcem Východu a nakonec i jediným císařem celé Říše římské. Roku 380 vydal již výše zmíněný Soluňský edikt spolu s Gratianem a Valentinianem II. Titul Veliký si vysloužil pro svou zbožnost. Křest přijal během těžké nemoci na počátku své vlády a svými následnými kroky kráčet ve stopách císaře Konstantina. Roku 381 svolal do Konstantinopole tzv. 2. ekumenický koncil, na němž bylo mimo jiné přijato Nikajsko-Konstantinopolské vyznání víry.

Zatím Theodosius postupoval tvrdě proti kacířům, na které od r. 380 dopadala řada represivních zákonů. Do ilegality byli zahrnuti i manichejci (dualisté uznávající mocnost Tmy a mocnost Světla), které napadali už i Theodosiovi předchůdci. Historik Michael Grant hodnotí jeho vládu takto: *„K pohanům zaujímal zpočátku nejednoznačný postoj. Směli přinášet oběti, ale věštění bylo prakticky zapovězeno. Třebaže Theodosius nezabránil ničení jejich chrámů nepřátelskými křesťany, zprvu vlastně žádné svatyně neuzavřel. K tomu však došlo náhle roku 391 a všechny formy pohanské bohoslužby byly zakázány pod hrozbou strašlivých trestů.“*¹⁰⁵

Císař Theodosius měl však i mnohem vážnější starosti nežli jen kontroverze mezi pohany a křesťany. V roce 387 se rozpoutal vojenský spor mezi Theodosiem a jeho spoluvládcem Maximem, kterýžto byl vyřešen až o rok později Maximovou smrtí. Mimochodem, jak nás informuje Socrates Scholasticus, pohanský konzul Symmachus napsal předtím laudatio na Maxima, a po jeho smrti se obával pomsty Theodosia, takže se schoval v křesťanském kostele. Císař mu dal velkoryse milost. O tom, že Theodosius byl však povahy spíše vrtkavé, svědčí to, že r. 390 nechal z banální příčiny zmasakrovat několik tisíc obyvatel Soluně. Biskup sv. Ambrož následně odmítl udělit císaři svátost přijímání, a donutil jej k pokání. Byl to právě biskup sv. Ambrož, kdo měl velký vliv na císaře a na zákazy pohanských svatyní, k nimž došlo na počátku devadesátých let (r. 393 byly dokonce zakázány olympijské hry). Tak např. r. 388 biskup z Nicephoria Callinika (Rakka) v Mezopotámii vypálil synagógu. Theodosius jej chtěl potrestat a synagogu znovu vystavět, ovšem sv. Ambrož *„odmítl sloužit mši, dokud císař neodvolá biskupův trest“*¹⁰⁶

¹⁰⁵ GRANT, Michael. *Římští císařové: Životopisy vládců císařského Říma v letech 31 př. Kr. – 476 po Kr.*

¹⁰⁶ GRANT, Michael. *Římští císařové: Životopisy vládců císařského Říma v letech 31 př. Kr. – 476 po Kr.*

(a nařízení, aby dal synagogu znovu postavit), takže nakonec k žádnému trestu křesťanského žháře a obnovení vypálené synagogy nedošlo.

Tyto zákazy se přirozeně neobešly bez bouřlivých reakcí, zvláště v Alexandrii. Třicet let po zavraždění Georga z Kappadokie kvůli Mithrově svatyni došlo k repríze těchto událostí. Podrobněji nás o tom informuje Socrates Scholasticus: Imperátor nařídil rozbořit všechny pohanské svatyně, k čemuž ho pohnul biskup Theofilus. Ten dostal plnou moc k realizaci tohoto výnosu. Opět došlo na očištění Mithrovy svatyně, což s eneobešlo bez zesměšnění pohanů. Také dal zbořit Serapiův chrám a provokoval pohany, když nechal na náměstí přinést napodobeninu mužského pohlavní, a by tak zesměšnil pohanské vegetativní kultury. To rozlítlo místní obyvatele, převážně pohanského vyznání. K tomu podává zprávu Socrates Scholasticus: *„Všichni se útokem vrhli na křesťany a začali je různým způsobem bít. Křesťané se bránili, spláceli zlým za zlé. (...) V této bitce zahynulo málo pohanů, křesťanů však velmi mnoho. Poraněných bylo bezpočet. Po těchto událostech dostali pohané strach. Báli se imperátorova hněvu. (...) Mnozí utekli z Alexandrie a žili v různých městech. Mezi nimi byl Helladius a Ammonius, oba gramatici, u kterých jsem se jako mladý v Konstantinopoli učil. Říkalo se, že Helladius byl knězem Jupitera a Ammonius knězem bohyně Simie (Opice). Když bitka takto skončila, velitel vojska a prefekt v Alexandrii pomohl Theofilovi pustošit pohanské svatyně. Svatyně byly rozbořeny, sochy bohů přelity v měděné kotle (lebetes) a jiné potřebné věci. Imperátor dal totiž sochy boha alexandrijské církvi na podporu chudých. (...) Helladius byl u některých oslavován za to, že v oné bitce zabil 9 lidí.“¹⁰⁷*

4.1 Vzpoura Eugeniova – poslední státem povolení pohané

Spoluvládce Západu mladý císař Valentinianus II. byl 15. května 392 nalezen mrtev. Dle Socrata Scholastika jej ve spánku oběsili jeho vykleštění komorníci na popud velitele vojska Arbogasta a imperátorova tajemníka Eugenia, dle Zósima jej Arbogast probodl mečem při hře. Každopádně ať tomu bylo jakkoli, Arbogast pak na trůn dosadil právě Eugenia, bývalého učitele rétoriky a latinské gramatiky. Jeho vzdorovláda trvala více než dva a čtvrt roku a byla labutí písní za státem povoleným pohanstvím.

Jak se dozvídáme od M. C. Putny za vlády Eugenia nad západem v letech 392-394 mělo pohanství v Itálii ještě jednou žně. Ačkoli Eugenius sám nebyl pohan, zbyla mu jako spojenec proti Theodosiovi a Ambrosiovi strana senátní čili pohanská. Sám Symmachus

---

¹⁰⁷ SCHOLASTICUS, Socrates. *Osmá patristická čítanka – Církevní dějiny, druhý díl*, Praha. s. 80, 81.

byl tehdy stár a Praetextatus už nežil, takže vůdcem této strany byl Virus Nicomachus Flavianus. Dne 6. září 394 jeho syn a zároveň Symmachův zeť Nicomachus Flavianus mladší vedl spolu s Eugeniem vojsko k řece Frigidus, kde se tato pohanská armáda setkala s vojsky Theodosiovými „*Zde se odehrála jediná bitva v římských dějinách, kterou je možno nazvat pohansko-křesťanskou, neboť jedna strana bojovala pod obrazy Jupitera Hercula a druhá pod znamením kříže. A tam... politická naděje pro římské pohany definitivně zhasla.*“¹⁰⁸

Vzdorovládce Eugenius byl koncem bitvy stát a uprchlý Arbogast spáchal o pár dní později sebevraždu. Jejich smrtí skončila éra pohanství jakožto povoleného náboženství.

4.2 Římská říše po Theodosiovi

V lednu 395 zemřel imperátor Theodosius I. Veliký. Jeho říše byla rozdělena mezi jeho dva syny: Honorius dostal Západ, Arcadius Východ. Římská říše se tímto aktem již navždy rozdělila. Zatímco Západu zbývalo necelé století, na Východě tímto započala téměř tisíciletá byzantská říše. Vzhledem k nízkému věku obou císařů za ně fakticky vládli vrchní velitelé vojsk. Na Západě to byl Stilicho, napůl Vandal a příbuzný císařův skrze jeho sestřenici Serenu, kterou si vzal za manželku, a jenž byl zpočátku poměrně tolerantní k pohanům. Na Východě to byl Flavius Rufinus, v křesťanské víře horlivý, jenž dokonce založil klášter, a pohany a heretiky potíral, kde jen mohl.

Již 27. listopadu 395 byl však Rufinus zavražděn gótským Gainesem, jehož si najal Stilicho.¹⁰⁹ Na čtyři roky pak zaujal Rufinovo místo eunuch Eutropius, nežli i on byl odstraněn Gainou. Ten vydržel do r. 400, kdy byla i jeho hlava setnuta Huny a poslána císaři zpět jako diplomatický dar.

Na přelomu století začaly nové nepokoje mezi pohany a křesťany, do nichž zasáhl i sv. Augustin, biskup z Hippo. Apropos byl to právě pohanský konzul Symmachus, který mnoho let předtím doporučil mladého učitele rétorika Augustina k císařskému dvoru.¹¹⁰

---

¹⁰⁸ PUTNA, Martin. Svět posledních římských pohanů v zrcadle Macrobiových Saturnálií In. s. 20,21.

¹⁰⁹ „*Tu dal Gaines znamení: současně všichni obstoupí Rufina a zaútočí na něho meči, jeden mu usekl pravou ruku, druhý mu uťal levou, jiný mu oddělil hlavu od šje a odcházel s vítězným jásosem. Ve svém posměchu šli tak daleko, že nosili po celém městě jeho ruku, a koho potkali, prosili o dar pro nenasytu.*“ In ZÓSIMOS. *Stesky posledního Římana*, Praha: Odeon, 1983. s. 162.

¹¹⁰ GRANT, Michael. *Římští císařové: Životopisy vládců císařského Říma v letech 31 př. Kr. – 476 po Kr.*

4.3 Jan Zlatoústý a jeho spor s císařovnou

Kromě pohanů a heretiků, zvláště ariánů, musel v této době křesťanská církev řešit také své vnitřní věroučné spory, často velmi emocionálně a násilně. Do počátku pátého století tak spadá působení sv. Jana Chrysostoma čili Zlatoústého, biskupa z Konstantinopole. Ten se dostal do sporu s alexandrijským biskupem Theofilem, kvůli efezskému biskupu Heraklidovi, jehož předtím sám vysvětil, a který byl obviněn z origenismu. Spor se řešil na synodě u Dubu, která přerostla ve rvačku svatých mužů, až bylo několik z nich ubito k smrti. Následně Jan Zlatoústý odstartoval spor s císařovnou Aelií Eudoxií, neboť Jan brojil proti marnivým boháčům a císařovna mu byla trnem v oku, protože jí přirovnával k biblické hříšnici Jezabel. Spor se vlekl několik let, Jan byl pak císařem vykázán do vyhnanství. O tom, jaké nepokoje vyvolával spor biskupa s císařovnou nám podává svědectví Zósimos.¹¹¹ Při nepokojích nakonec shořela i budova radnic a došlo k mnoha dalším škodám. Dlouhodobý spor mezi císařovnou a biskupem vyřešila až jejich smrt roku 407. Jan Zlatoústý zemřel ve vyhnanství, Eudoxie ve svém paláci po nepodařeném abortu. O rok později zemřel i císař Východu Arcadius.

4.4 Úpadek Říma za císaře Honoria

Na Západě mezitím slabý a zbožný křesťanský císař Honorius, jenž už nesídlil v Římě, nýbrž v Ravenně, pěstoval politiku appeasementu vůči barbarům, kteří se na Řím valili ze všech stran. Část z nich tak sám angažoval do služby, aby odráželi ostatní barbary. Ostatně dělo se tak i dřív, např. v bitvě u Frigidu bojovali barbari pod vedením Alaricha na vítězné straně císaře Theodosia. R. 408 udělal Honorius tragickou chybu, když nechal popravit svého vojevůdce Stillicha, jenž několikrát zachránil Řím před dobytím, mimo jiné před Alarichem, i s jeho manželkou Serenou. Brzy na to mu vznikl Honoriovi nový konkurent v podobě uchvatitele trůnu Constantia III., jenž se usídlil v Galii.

A 24. srpna 410 vizigótský král Alarich, bývalý spojenec Theodosiův a Stillichův, vpochoval vítězně do Říma a tři dny jej plnil. O charakteru císaře Honora píše dál M. Grant: „*Nebyl ani příliš bystrý. Tradovala se dokonce historka zaznamenaná Procopiem, že když se o pádu Říma dozvěděl, nepochopil to správně a usoudil, že zemřel jeho oblíbený kohout Roma, a poznamenal: „A já jsem ho zrovna před chvílí krmil.“*¹¹² Jakožto reakce

¹¹¹ ZÓSIMOS. *Stesky posledního Římana*, Praha: Odeon, 1983. s. 209, 210.

¹¹² GRANT, Michael. *Římští císařové: Životopisy vládců císařského Říma v letech 31 př. Kr. – 476 po Kr.*

na dobytí Říma vznikla i poslední křesťanská apologie vůbec: Civitas dei (Obec boží) sv. Augustina. Spousta Římanů byla totiž stále pohany a z pádu „věčného města“ vinila právě křesťany, neboť za vlády pohanů se to nikdy nestalo.

4.5 Případ Hypatie

V první třetině 5. stol., konkrétně r. 415, na Západě stále vládl Honorius, jenž několik předtím přežil pád Říma a následně zlikvidoval vzdorovládce Constantina III., zatímco na Východě vládl Arcadiův syn Theodosius II. Ten byl však příliš mladý, takže za něj de facto vládla jeho sestra Aelia Pulcheria. Situace v Alexandrii, kde se nikdy nešlo pro ránu daleko, byla jako obvykle napjatá. Pohanům zůstával čím dál tím menší manévrovací prostor, vlastně už dávno stáli mimo zákon. Trestní opatření byla navíc přijata i proti poslednímu židovskému patriarchovi Gamalielovi VI.¹¹³

V říjnu r. 412 zemřel alexandrijský biskup Theofilos, nástupcem se stal jeho synovec Cyril, později svatořečený. Nutno říci, že za života se jako svatý nechoval. Na biskupský stolec usedl bez jmenování císaře a choval se jako tyran a svévolník. R. 413 počal pronásledovat novatiány, Židy, které vypověděl z města, a pohany, pročež v ulicích Alexandrie docházelo často ke krveprolití. Zpupnému budoucímu světcovi stál v cestě jen císařský prefekt Orestes. Cyril angažoval do svých služeb fanatické mnichy z hory Nitris, kteří měli prefekta odstranit. Podle Socrata Scholastika se o to skutečně pokusili a jeden z nich, Ammonius, prefekta zranil kamenem na hlavě. Prefekt pak dal viníka popravit, čímž se stal mnich pro některé své souvěrce světce.¹¹⁴

K další pohromě, zavraždění filozofky Hypatie stejnými mnichy, kteří napadli prefekta, došlo na jaře 415. Podrobně se k tomu vyjadřuje v 16. kapitole svých církevních dějin Socrates Scholasticus.¹¹⁵ Zákerné zavraždění bezbranné ženy, navíc významné

---

¹¹³ Gamaliel VI. (370-425) byl poslední patriarcha starověkého Sanhedrinu. Do úřadu vstoupil kolem roku 400. Dne 20. října 415 vydal výnos císařů Honorius a Theodosius II Gamalielovi jeho hodnost čestného prefektáře. Toto nařízení také zakázalo stavět nové synagogy, rozhodovat o sporech mezi židy a křesťany, obracet na židovskou víru a vlastnit křesťanské otroky.

¹¹⁴ SCHOLASTICUS, Socrates. *Osmá patristická čítanka – Církevní dějiny, druhý díl*, Praha. s. 128.

¹¹⁵ *V Alexandrii žila jakási žena jménem Hypatia. Byla dcerou filozofa Theonise. Tak pokročila ve vědách, že daleko překonala všechny filozofy své doby. Nejenže vstoupila do platónské školy založené Plotinem, ale také obory všech filozofů dovedla vysvětlit všem, kdo chtěli poslouchat. Proto k ní odevšad přicházeli, kdo měli zájem o filozofii. Při svém velkém sebevědomí, které čerpala z filozofie, neváhala ve vsi skromnosti předstoupit před přední osobnosti. Všichni ji pro její obzvláštní sebeovládání ctili a přijímali. To vyvolalo závist. Když totiž často hovořila s Orestem, začal ji církevní lid obviňovat, že zcela znemožnila smír biskupa s Orestem. Proto jistí lidé povahově vznětlivější, jejichž vůdcem byl lektor kostela Petr, si na ni počíhali, když se odněkud vracela domů, shodili ji z vozu, přivedli do kostela zvaného Kaisarion, svlékli z ní šaty, rozdrásali*

intelektuálky a rovněž feministky své doby, se stalo tragickým faux-pas ze strany katolické církve (o křesťanské nauce a jejím 6. přikázání ani nemluvě). O Hypatii víme jen to, že se narodila mezi lety 350 až 370, a filozofii, matematice a astronomii se naučila od svého otce filozofa Theóna. Její samostatné dílo se bohužel nedochovalo. Někteří znalci se domnívají, že spolukoncipovala spisy svého otce, ty k dispozici máme. Ač sama pohanka, mezi její studenty patřilo i mnoho křesťanů, na rozdíl od jejich biskupa Cyrila zřejmě opravdových. Kvůli své lásce k filozofii se Hypatia nikdy nevdala. Mezi její žáky patřil např. novoplatónský filozof Synesios z Kyrenaiky, jenž nakonec přijal křesťanství a stal se biskupem v Ptolemaidě, či pozdější biskup Herkulianus. Došlo sice k vyšetřování jejího případu, ovšem o rok později byl odložen na příkaz z vyšších vládních míst, neboť to konec konců byla pouhá pohanka.

Biskup Cyril Alexandrijský pak úspěšně vládl dalších 15 let a velmi se proslavil na ekumenickém koncilu v Efezu r. 431, když vyhrál věroučný spor o bohorodičku s konstantinopolským biskupem Nestoriem. Ovšem brzy se situace otočila a Cyril byl odsouzen jako svévolník a heretik, přišel o svůj úřad a byl uvězněn v Efezu na 2 roky. Tam napsal své dílo *Explanatio duodecim capitum* (známé jako *Cyrilových 12 kapitol*), přičemž trest mu byl císařem změněn na vyhnanství.

---

*jí tělo ostrými střepy až k smrti, pak jí uťali údy, donesli ji na místo zvané Cinaron a tam ji spálili. Tento zločin poskvřil pověst Cyrila i alexandrijské církve. Vždyť kdo vyznávají křesťanské náboženství, nesmějí zabíjet, válčit ani něco podobného dělat. Toto se stalo ve 4. roce Cyrilova episkopátu a v 10. roce Honoriova a 7. roku Theodosiova konsulátu v březnu v postní době.*¹¹⁵ In: SCHOLASTICUS, Socrates. *Osmá patristická čítanka – Církevní dějiny, druhý díl*, Praha. s. 129.

5. Reflexe problematiky

Na příkladu výše podrobněji pojednaných autorů a jejich stěžejních děl jsme mohli vysledovat specifické tendence reprezentantů obou „nepřátelských“ táborů, tedy pohanů a křesťanů. Pro úplnost si proto nyní dovolíme stručně pojednat stěžejní témata.

a) *Polemika proti textům*

Kontroverze mezi pohany a křesťany se už téměř od počátku odehrávaly i na intelektuální úrovni formou polemických spisů (jejich autoři byli většinou velmi vzdělaní lidé, původní profesí rétoři či advokáti), které se však často vyznačovaly velmi ostrými výpady proti protivníkovi. Takové byly např. apologie Tertullianovy (1.4–1.4.1) či antikřesťanský pamflet pohana Celsa, proti němuž vystoupil Origenés. Arnobiův *Adv. nat.* (2.2) je k pohanským mýtům až neuctivě sardonický a celé pasáže jeho knihy působí komedionálním dojmem. Ostatně ani Minuciův *Octavius*, byť je napsán velmi kultivovaně, svého protivníka nešetří (1.4.2–1.4.4). Umírněným apologetou byl naopak Lactantius (3.2), jak už vyplývá z jeho jména (znamená doslova mléčný, tedy libý). Konečně nejpozdější a nejvýznamnější apologeta pohanský Symmachus (3.5.2) si rovněž zachoval vysokou úroveň ve svých *Relacích*, v nichž se snažil přimět císaře, aby se neodvracel od starých pohanských zvyků k novým výstřelkům křesťanství, které již bylo neodvratně na vzestupu.

b) *Porušování zvyků předků*

Jak jsme si v této práci názorně ukázali (1), Římané lpěli na státním náboženském kultu. Kdo neobětoval jejich pohanským božstvům, porušoval zvyky předků, za což pak bylo všechno obyvatelstvo těmito božstvy trestáno. Navíc ten, kdo neobětoval božstvům, porušoval římské zákony. Proto za přírodní pohromy, války a jiné negativní věci byli v očích pohanů zodpovědní křesťané. A byl to hlavně tento důvod, který vedl k jejich opakovanému pronásledování (1.4.6–1.4.7, 2.1). V této době bylo křesťanství nové a originální náboženství. Křesťané vnášeli do římského impéria své novoty, o něž pohané nestáli. Nakonec však křesťané v tomto boji zvítězili a pohanům jejich zvyky předků zakázali a násilně a nekřesťansky je pokřesťanštili.

c) *Kanibalismus*

Obvinění z kanibalismu prvotních křesťanů je z pozice tehdejších pohanů vlastně snadno pochopitelné. Ústřední prvek křesťanská mše – přijímání těla a krve Páně čili eucharistie, jež se vyvinula z Ježíšova vybidnutí učedníků o poslední večeři, zamotala hlava nejednomu středověkému teologovi (vzpomeňme staletí vlekoucí se spory o transsubstanciaci, konsubstanciaci aj.). Pokud si sami křesťanští teologové nebyli jisti, co se konkrétně děje s tělem a krví Páně při eucharistii, jak tomu teprve mohli rozumět prostí lidi pohanské víry? Na ně tento obřad, prováděný navíc tajně a v odloučení, musel působit minimálně nepatřičně neřkuli bizarně. Proto se pak v Minuciově Octaviovi (1.4.3–1.4.4.) dočítáme výše zmíněná obvinění ze zavraždění nemluvněte a jeho následné konzumace křesťany při jejich ritech.

d) *Sexuální nevázanost*

V Minuciově Octaviovi se dočítáme přímo o skupinovém sexu při křesťanských obřadech a uctívání genitálií kněze (1.4.3–1.4.4.). V tomto případě pohané pravděpodobně jednali podle hesla „podle sebe, soudím tebe“ (vizte např. eleusinská mystéria či jiné pohanské obřady za plodnost země a lidí, při nichž docházelo k sexuálním orgiím zúčastněných). Podezření potvrzovala tajná místa křesťanských obřadů i pozdní denní doba, v níž k ní docházelo. A mimo jiné existuje i možnost, že nějaká původně křesťanská skupina, jež následně odpadla od víry a změnila se v sektu, se při obřadech skutečně sexuální nevázanosti dopouštěla (vzpomeňme např. na středověké adamity apod.). Ostatně již v Novém zákoně v jednom z listů kritizuje apoštol Pavel nedovolený sexuální vztah mezi několika křesťany, jež byli součástí obce.

e) *Monoteismus a polyteismus*

Ve 3. století proběhlo několik pokusů o zavedení pohanského monoteismu do římského impéria, a sice z vůle jeho vladařů jako byli Heliogabalus, Aurelián a Dioklecian (2–2.1). Císařové si uvědomovali propojení vládní moci s náboženstvím, a roztržnost polyteismu. Potřebovali především ovládat co největší počet národů v kosmopolitním impériu, k čemuž by bylo ideální jednotné náboženství. Nikomu z výše zmíněných se to ovšem nepodařilo, až Konstantinovi Velikému (3–3.1.). To už se však nejednalo o monoteismus pohanský, nýbrž křesťanský.

Závěr

Svět pozdní antiky, de facto ještě starověku, byl krutý a nemilosrdný. Křesťanství doň vstoupilo jakožto nauka, která měla učit milovat své bližní. A to také zpočátku činila. Více než dvě a půl století byli křesťané pronásledováni, mučeni a zabíjeni státní mocí římských imperátorů, to se nedá zpochybnit. Jedním z cílů této mé práce však bylo vysledovat okamžik, kdy se situace změnila tak zásadním způsobem, že se křesťané začali chovat k pohanům zcela stejně jako pohané k nim před konstantinovským obratem. Vše nasvědčuje tomu, že se tak stalo s vládou Theodosia I. Velikého a jeho následovníků, kdy veškeré jiné nežli křesťanské náboženství bylo postaveno mimo zákon a kdy byli kvůli své pohanské víře popraveni první lidé. Jako by se najednou křesťané obrátili k Starému zákonu Židů „Oko za oko, zub za zub“, ačkoli to nemělo nic společného s učením Ježíše Krista. Dalo by se také říci, Ježíš Kristus kázal království boží na zemi, a místo něj přišla církev, byť si uvědomuji, že celou složitou situaci nelze takto zjednodušovat. Stanovisko Vatikánu k pronásledování křesťanů by možná znělo, že když se kácí les, tak holt lítají třísky, a svým způsobem by také oni měli svou pravdu. Je totiž docela dobře možné, že bez krveprolití pohanů by si křesťanství své místo na slunci nevydobylo a Bůh ví, zda by po něm zůstaly alespoň jeho apologie, jakou napsali třeba Minucius Felix či Arnobius. Možná, že bychom pak o nich měli jen tak kusé informace, jako o pohanské filozofce Hypatii, která jen stála na špatné straně tohoto zápasu. Protože, jak známo, historii píšou vždycky vítězové.

Seznam použité literatury:

Prameny:

MACROBIUS: *Saturnálie*. Praha: Herrmann a synové, 2003. 403 s.

MINUCIUS FELIX, Markus. *Oktavius*. 1. vyd. Praha: Kuncíř, 1940. 130 s.

ŘÍHOVÁ, Ladislava. *Adversus nationes Arnobia ze Sikky a Octavius Minucia Felixe*. 1. vyd. L. Marek, 2017, 558 s. ISBN 978-80-87127-85-8.

SCHOLASTICUS, Socrates. *Osmá patristická čítanka – Církevní dějiny, druhý díl*. Praha: Česká katolická Charita v Ústředním církevním nakladatelství, 1990, 155 s.

SULPICIUS, Severus: *Život svatého Martina*. Herrman a synové, Praha. 2003. 269 s.

Synové slávy – oběti iluzí. (Z pozdních římských panegyriků.) Vydání 1. Praha, Svoboda, 1977. 345 s.

ZÓSIMOS. *Stesky posledního Řimana*. 1. vyd. Praha: Odeon, 1983. 304 s.

Sekundární zdroje a články:

CONTE, G.B. *Dějiny římské literatury*. Praha: KLP – Koniasch Latin Press, 2003, 790 s. ISBN 80-85917-87-4.

DODDS, Eric Robertson. *Pohané a křesťané ve věku úzkosti*. Praha: Rezek, 1997, 179 s. 80-86027-08-2.

DOSKOČIL, Ondřej. *Křesťanství v tóze*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2012. 117 s. ISBN 978-80-7394-390-5.

DOSTÁLOVÁ, Růžena. *Byzantská vzdělanost*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 1990, 415 s. ISBN 80-7021-034-6.

GRANT, Michael. *Římští císařové: Životopisy vládců císařského Říma v letech 31 př. Kr. – 476 po Kr.* 1. vyd. Praha: BB/art s.r.o., 2006. 431 s. ISBN 80-7341-918-1.

JIRÁNI, Otakar. *Mythologické prameny Arnobiova spisu Adversus nationes*. In: *Listy filologické*, Praha: 1908.

KAHLOS, Maijastina. Pagan–christian debates over the interpretation of texts in late antiquity. In: *Classical World 105.4*. University of Helsinki, 2012. 525–545 s.

LANE, Tony. *Dějiny křesťanského myšlení*. 1. vyd. Praha: Návrat domů, 1996. 286 s. I80-85495-47-X.

LIDDELL, Henry, George, SCOTT, Robert. *A Greek-English Lexicon*. 9. ed. Oxford : H. S. Jones, 1925–1940.

MATTINGLY, Harold. Jovius and Hercules In: *The Harvard Theological Review Vol. 45, No. 2*. Cambridge University Press, 1952. 131–134 s.

ORTNER, Max. Griechisch-römisches Religionsverständnis und Mysterienkulte als Bausteine der christlichen Religion. Wien, 2009. 390 s. Inaugural – Dissertation. Religionswissenschaft. Referent Univ. Prof. DDr. Johann FIGL.

PUTNA, Martin. Svět posledních římských pohanů v zrcadle Macrobových Saturnálií In: *MACROBIUS: Saturnálie*. Praha: Herrmann a synové, 2003. 403 s.

PUTNA, Martin. Sulpicius Severus a jeho svatý Martin mezi antikou a středověkem In: *SULPICIUS, Severus: Život svatého Martina*. Herrman a synové, Praha. 2003. 269 s.

RENDINA, Claudio. *Příběhy papežů. Dějiny a Tajemství. Životopisy 265 římských papežů*. Praha: Volvox Globator, 2005, 1. vyd. 714 s. ISBN 80-7207-574-8.

ROBERT, Jean-Noel. *Řím 753 př.n.l. až 476 n.l.* Praha: Lidové noviny, 2001. 1. vyd. 270 s. ISBN 80-7106-398-3.

STIEBITZ, Ferdinand. Úvod, Poznámky In: MINUCIUS FELIX, Markus. *Oktavius*. 1. vyd. Praha: Kuncíř, 1940. 130 s.

ŠUBRT, Jiří. *Římská literatura*. Praha: OIKOYMENH, 2005. 502 s. ISBN 80-7298-095-5.

Encyklopedie a slovníky:

Encyklopedie antiky. 1. vyd. Praha: Academia, 1973, 741 s.

Přílohy

Seznam příloh

Příloha č. 1: Louis Figuier, 1866, *Zavraždění Hypatie z Alexandrie* (ilustrace)

Příloha č. 2: *Alexamenos uctívá svého boha*, neznámý autor (ilustrace)

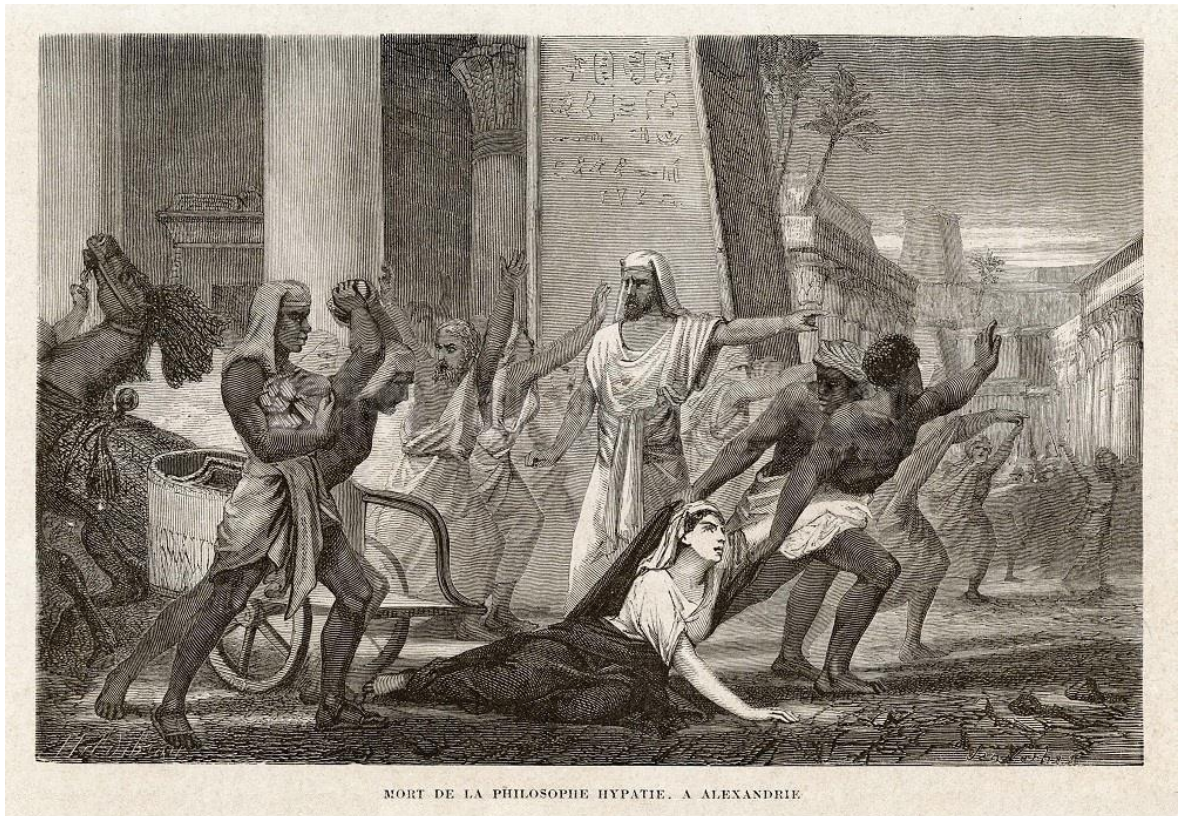
Příloha č. 3: *Římská říše ve 2. polovině IV. století* (mapa)

Příloha č. 1

Zavraždění Hypatie z Alexandrie, autor: Louis Figuier, 1866: ilustrace

(zdroj:https://en.wikipedia.org/wiki/Hypatia#/media/File:Mort_de_la_philosophes_Hypatie.jpg)

Příloha č. 2

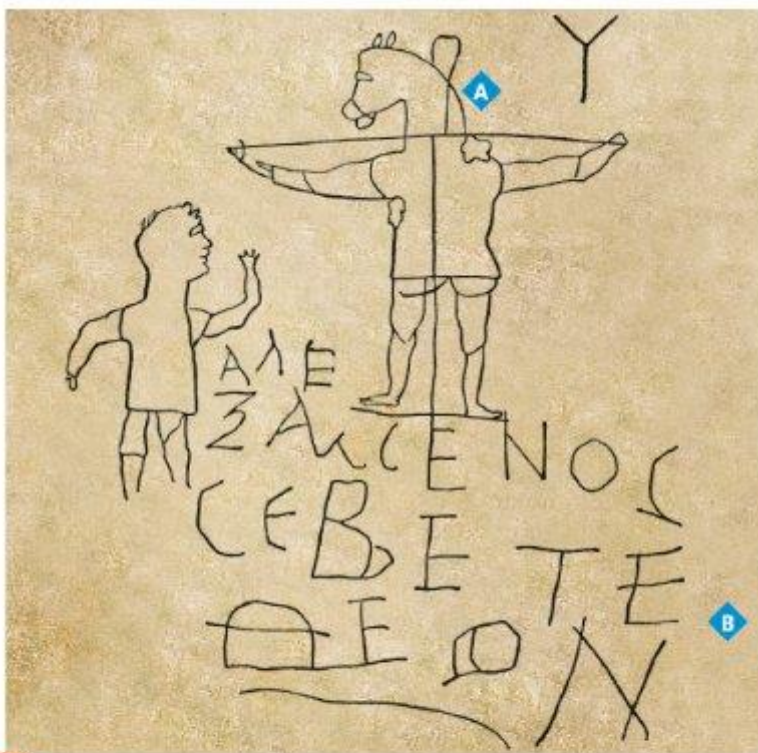
Alexamenos uctívá svého boha, neznámý autor (ilustrace)

Protikřesťanské grafiti z 2. století, které je uloženo v muzeu Diokletiánových lázní v Římě, může sloužit jako historický pramen. Kristus je na něm zobrazen s hlavou osla, autor se tedy vysmívá křesťanům – pramen ilustruje těžkou pozici prvních křesťanů v římské říši ve 2. století, kdy bylo zakázaným náboženstvím.

A: Kristus má hlavu osla, což bylo tehdy nejméně populární zvíře → lze to tedy považovat za urážku

B: Text říká „Alexamenos uctívá svého boha.“ → autor se tedy milému Alexamenovi vysmívá

(zdroj: <http://dejepis1zemepis.blogy.rvp.cz/2012/03/28/grafiti-jako-historicky-pramen-k-pocatkum-krestanstvi/>)

1 Un graffiti antichrétien

Dessin du IIe siècle, *Musée des Thermes, Rome.*

Sur ce graffiti, Jésus a une tête d'âne (A), l'animal le plus malconsidéré à l'époque. Le texte (B) dit : «Alexamenos adore son dieu.»

Příloha č. 3

Abstract:

The aim of the bachelor thesis “From Arnobius to Hypatia – Controversy between Pagans and Christians from 3rd until 5th century” was to analyze the transformation of the Roman Empire from the pagan religious concepts into a Christian empire, especially in the third to the fifth century or to the beginning of the fifth century (specifically year 415 when the philosopher Hypatia of Alexandria was murdered).

In the first part, we saw the Roman pagan pantheon of the pagan gods in connection with the writings of Arnobius, as well as the origins of Christian apologetics and its predecessors. We stopped at Tertullian, and even more closely with Minucius Felix's Octavius. We compared the influence of early Christianity and late paganism on one another and we ended up looking at the persecution of Christians in the second half of the third century.

At the beginning of the second part, we first reflected the Roman attempt to introduce solar monotheism for Aurelian and the Diocletian's attempt to introduce religious dualism, including its persecution of Christians. Subsequently, we worked extensively on Arnobius of Sikka and his work, *Adversus nationes, inter alia*, which is focused on the mythology of pagan gods. In the third part, we discussed the Constantinian turn, edicts of Serdic, Milan and Thessaloniki, the rule of Constantine I the Great and his followers, including Julian Apostata, and elaborated on more and more persistent disputes and controversies between the ruling Christians and the more and more uprooted Pagans. We also reflected on Arians and other heresies that the early Church had to cope with, and we looked at Apologist Lactantius and his actions at the Caesar's court. We did not omit the Symmach Circle or Priscillianus cause.

In the fourth part, we analyzed the government of Emperor Theodosius the Great and a number of his anti-pagan edicts, which in turn led to riots, revolts and violent clashes between the Pagans and the Christians. We also dealt with the recession of the last defiant emperor of Pagans Eugene and his fall. We also pondered John Chrysostom and his dispute with Empress Eudoxia. We reflected on the decline under the Roman Empire for Emperor Honorius, including the conquest of Rome by Alaric in 410. The fourth part ended the assassination of pagan philosopher Hypatia by a murderous commando of Christian monks, which event became a possible precedent and a vulgar display of power of victorious Christians, who definitively subdued the pagan Roman Empire.

In the final fifth part, we made a reflection on the above-mentioned issues.